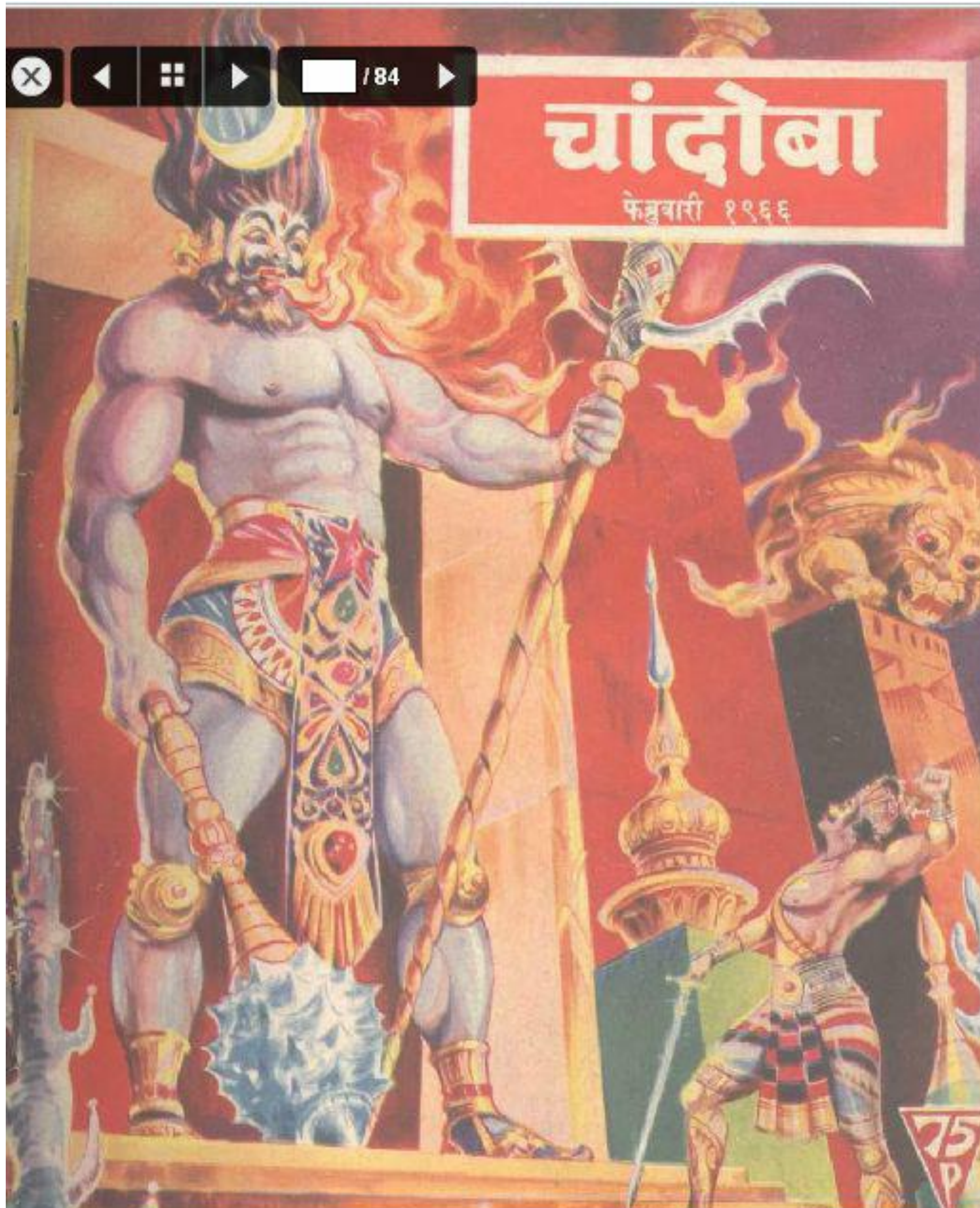


/84
चांदोबा
फेब्रुवारी १९६६
75 P



भारताचा इतिहास



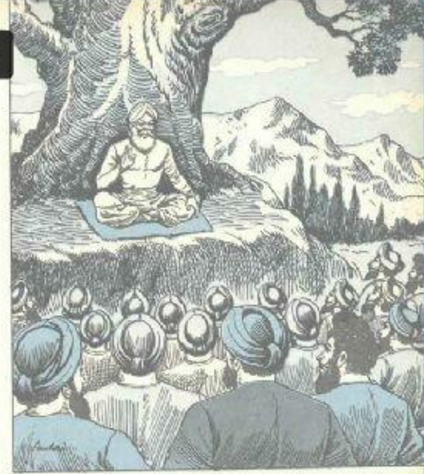
औरंगजेब सुनी मुसलमान होता. धर्म व राज्य यांत तो कांहीं भेद मानत नसे. कुराणांतल्या तत्वांच्या आधारें तो राज्य-कारभार चालवूं लागला. त्यानें मनोरंजन व नृत्य वगैरेंना बंदी केली. त्याला "गादीनशीन फकीर" ही उपाधि दिली जाते. १६७९ मध्यें त्यानें इतर मतावलंबी प्रजेवर जजिया नांवाचा कर लावला. या नव्या कायद्याविरुद्ध सर्वांत प्रथम मथुरेच्या कांहीं जातीच्या लोकांनीं उठाव केला. तिलपत जमीनदाराला आपला पुढारी करून त्यांनीं आपला विरोध जाहीर केला. नंतर त्यांनी अब्दुल नबी नांवाच्या फौजदाराला ठार केलें. त्यानें जो अत्याचार सतत एक वर्ष केला होता त्या पासून स्वतःचें रक्षण करण्यास दुसरा उपाय नव्हता. नंतर हसन अलीखानाची फौजदाराच्या जागीं नेमणूक झाली. त्यानें तिलपत जमीनदाराला ठार करून त्याच्या सर्व कुटुंबियांना बाटवून मुसलमान करून घेतलें. १६७५ मध्यें या जातीच्या लोकांनीं राजाराम याला पुढारी करून पुन्हां उठाव केला. १६८८ मध्यें त्यांनीं सिकंदरा येथील अकबराची समाधी लुटली. राजारामाला ठार करण्यांत आलें व बंडखोरोना चिरडून टाकण्यांत आलें.

औरंगजेबाविरुद्ध दुसरें बंड करणारा बुंदेल खंडाचा छत्रसाल नांवाचा राजा होता. छत्रसालाचे वडील चंपतराय यांनीं पहिल्या बंडांत भाग घेतला होता. परंतु कैद होण्याच्या भीतीनें त्यांनीं आत्महत्या करून घेतली.

शिवाजीच्या वळणावर छत्रसाल आपला धर्म व बुंदेलखंडाचें स्वातंत्र्य यांसाठीं शूरा-सारखा लढला. कित्येकदां मोंगलांविरुद्ध त्याला यशदेखील मिळालें. बुंदेलखंडांतील प्रजा व मालव प्रांताचे लोक यांचें पूर्ण पाठबळ त्याला मिळालें. मालव प्रांताच्या पूर्वेकडे त्यानें आपल्या स्वतंत्र राज्याची स्थापना केली. १७३१ मध्यें तो वारला तों पर्यंत त्यानें राज्य केलें. त्याच्या राजधानीचें नांव पन्ना असें होतें.

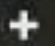
औरंगजेबाचें शिखांशींदेखील वितुष्ट आलें. देशांत १५–१६ च्या शतकांत गुरु नानक यानें शिखधर्म स्थापन केला. त्यांच्यानंतर अनुक्रमें अंगद, अमरदास, रामदास शिखांचे गुरु झाले. अकबराच्या मनांत रामदासाविषयीं भक्ति वसत होती. त्यानें रामदासाला अमृतसर जवळ जमीन दिली. तेथें तलाव होता. तो स्वच्छ करून व बांधून एक गुरुद्वारा म्हणजे शिखधर्माचें मंदिर बांधण्यांत आलें.

पांचवे गुरु अर्जनमल यानें १५८१ ते १६०६ च्या दर्म्यान शीख धर्माचा पुष्कळ प्रचार केला. त्यानें 'आदिग्रंथ' लिहिला. हाच शिखांचा मूळ धर्मग्रंथ होय. त्यानें राजकीय कार्यांत पण पुष्कळ भाग घेतला. त्यानें खुसरोच्या पक्षाचा पुरस्कार केला. म्हणून जहांगीर बादशाहानें त्याला राजद्रोही म्हणून जाहीर केलें व त्याला १६०६ मध्यें ठार केलें. त्याचा मुलगा हरगोविंद यानें सैन्य जमा करून अमृतसर जवळ संग्राम या जागीं मोंगलांशी युद्ध करून जय मिळविला.



१६६८ मध्यें तेगबहादुर नांवाच्या शीख गुरूनें बादशाहाविरुद्ध बंडाचें निशाण उभें केलें व काश्मीरी ब्राह्मणांना मोंगलाविरूद्ध चिथावलें. म्हणून औरंगजेबानें चिडून जाऊन त्याला दिल्ली येथें धरून आणलें व विचारलें– "तूं मुसलमान धर्म कबूल करतोस कीं आपलें शिर देतोस?" गुरु तेग बहादुर आपलें शिर द्यायला कबूल झाला. औरंग-जेबानें त्याचा शिरच्छेद केला.



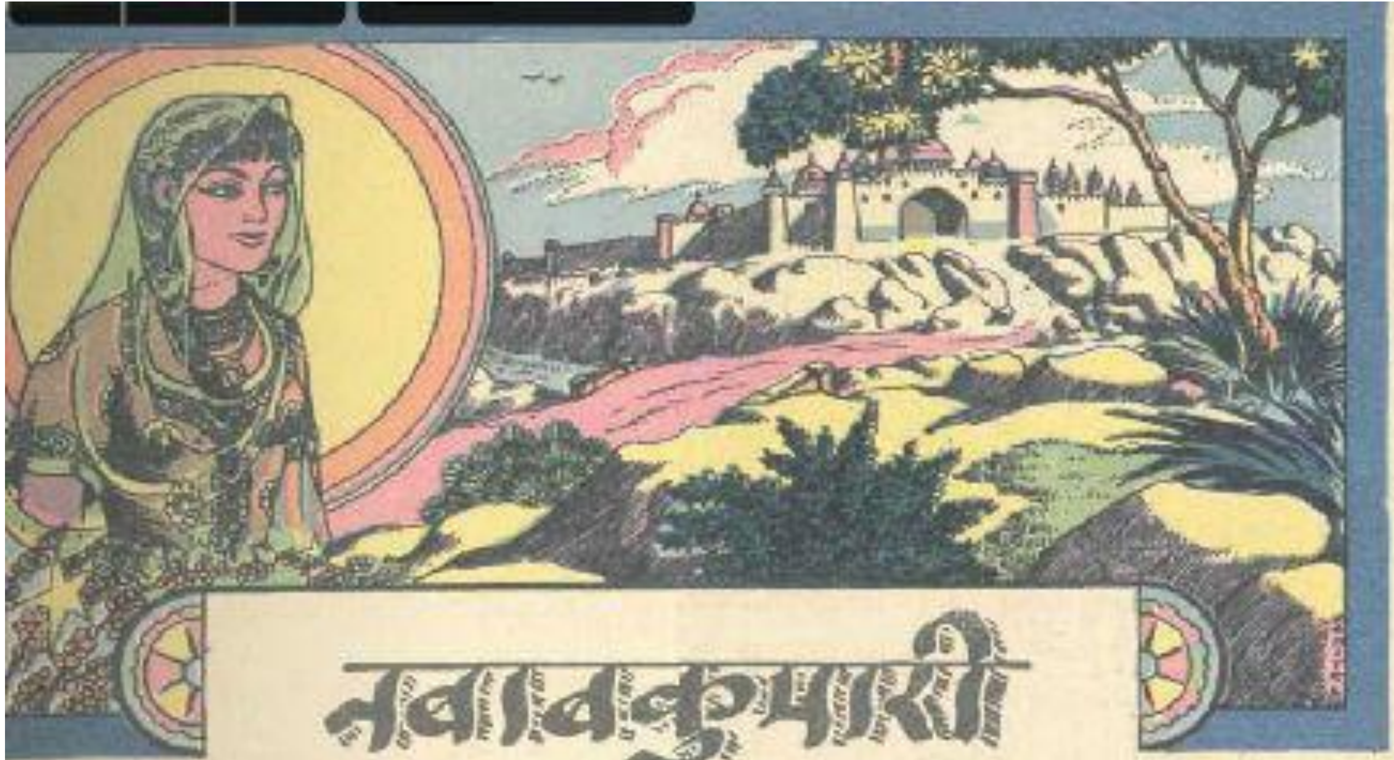


गुरु तेग बहादुर यांचा मुलगा गुरुगोविंदसिंह भारताच्या इतिहासांत एक थोर पुरुष होऊन गेला. त्यानें शीख मतावलंबियांत कांहीं आचार रूढ केले. शत्रूला कधीं पाठ दाखवूं नये असा शिखांना त्याचा उपदेश होता. मोंगलांशीं त्यानें अनेक युद्धें केलीं.

मोंगल साम्राज्याची सेवा करणाऱ्या सुभेदारांशीं वैर करून औरंगजेबानें मोंगल साम्राज्याचें नुकसान करून घेतलें. त्यानें आपल्या आततायी वृत्तीनें राजा जयसिंह यांच्यानंतर अंबरचें राज्य व जसवंतसिंह यांच्यानंतर मारवाडचें राज्य स्वाधीन करून घेतलें. म्हणून राजपूत घराणीं त्याच्याविरुद्ध उलटलीं व त्यांचें आपसांत सख्य झालें. मारवाडचा दुर्गादास याची स्वामिभक्ति, पराक्रम व युद्धकौशल्य वाखाणण्यासारखें होतें.

औरंगजेबानें आपल्या राजपुतान्यांतली बंडाळी मोडण्यासाठीं मोठें सैन्य पाठविलें. चितोडचें राज्य त्यांनीं जिंकलें. आपला मुलगा अकबर व थोडें सैन्य चितोड येथें ठेवून औरंगजेब स्वतः अजमीरवर चालून गेला. राजपुतांनीं औरंगजेबाच्या सैन्यावर हल्ले करून पिच्छा पुरवला. औरंगजेबानें अकबराला सेनापतीच्या पदावरून कमी केलें. म्हणून त्यानें रजपुतांशीं मित्रता राखण्यांत मोंगलांचें हित आहे असा विचार करून ७० हजार रजपूतांचें सैन्य उभें केलें व बापाविरुद्ध बंड केलें. परंतु त्यांत त्याला यश मिळालें नाहीं. दुर्गादासानें त्याला मदत केली नसती तर औरंगजेबानें अकबराला कडक शिक्षा केली असती. तो इराण देशांत पळून गेला. तेथें १७०४ मध्यें तो मरण पावला.





नवाबकुमारी

[५]

हाराज मानसिंह एक मोठ्या लव्याजम्या- सह जगन्नाथ पुरीच्या क्षेत्रदर्शनास ले. समुद्र किनाऱ्यावर एक मैल लांब- शिबिरवजा नगर त्यांच्यासाठीं निर्मिलें होतें.

निघण्यापूर्वी त्यांनीं अफगाण नवाबांना पत्र लिहून कळविलें होतें कीं आम्ही दर्शनासाठीं येत आहों तरी सर्व जरूर ती स्था करावी व येऊन भेटावें. परंतु मानखान किंवा उस्मानखान यांपैकीं णी भेटायला आला नाहीं. नवाबांच्या वाइकांपैकीं कोणीतरी सामान्य माणसानें येऊन मानसिंहाचें स्वागत केलें. पठाणांनीं दाखविलेला हा उर्मटपणा पाहून मानसिंह असंतुष्ट झाले त्यांत आश्चर्य नाहीं.

जगतसिंहाची आई मानसिंहांची पट्टराणी होती. परंतु त्यांच्या मनांत तिच्याबद्दल प्रेमादर मुळींच नव्हता. उलट तिच्या विषयीं त्यांच्या मनांत थोडीशी भीति नेहमीं वसत असे, असें म्हटलें तरी चालेल. कारण युद्धानिमित्तें मानसिंह देशांत पूर्वीकडून पश्चिमेकडे व उत्तरेकडून दक्षिणेकडे फिरत. त्यांच्या अंतःपुरांत इतर अनेक बायका होत्या. त्यांत उर्मिला नांवाच्या जोधपूरच्या

श्री दामोदर मुखर्जी



राजकन्येवर त्यांची फार प्रीति होती. क्षेत्र दर्शनाला आलेल्या तिघां बायकांत ती एक होती.

पुरीच्या प्रवासांत महाराजांच्या मना-सारखी व्यवस्था करणारा रामचंद्रदेव नांवाच्या एक मनुष्य होता. तो देववंशीय क्षत्रिय होता. पठाणांनीं ओरिसा प्रांत जिंकला त्या पूर्वीं त्याच वंशाचें राज्य ओरिसांत होतें. संधीच्या अटीप्रमाणें पुरी क्षेत्राची व्यवस्था मोगलांकडे आल्यावर राम-चंद्रदेव याची देवालयाच्या व क्षेत्राच्या व्यवस्थेसाठीं नेमणूक झाली होती.

मानसिंहांनीं पुरी येथें एक आठवडाभर राहाण्याचें ठरविलें होतें. दोन दिवस होऊन गेले होते. तिसऱ्या दिवशीं मानसिंह महाराज संध्याकाळीं पूजाआरती झाल्यावर देवदर्शन करून उर्मिला रहात असे त्या डेऱ्यांत आले. महाराज येणार हें माहीत असल्यामुळें उर्मिला त्यांच्या जेवणाची आवश्यक सर्व व्यवस्था करण्यांत गर्क होती. महाराज आल्याचें कळतांच एका मुलीला-बरोबर घेऊन ती महाराजांना सामोरी आली. ती मुलगी अप्रतिम रूपवती होती.

"कोण ही मुलगी ? साक्षात लक्ष्मी-सारखी सुंदर आहे." मानसिंहानीं विचारलें.

"ही माझ्या एका मैत्रिणीची मुलगी आहे. मायलेकी जगन्नाथाच्या दर्शनासाठीं आल्या आहेत आज दुपारीं त्या मला भेटायला म्हणून आल्या होत्या. माझी मैत्रीण निघून गेली. मुलीला कांहीं दिवस आपल्याजवळ ठेवून घेतें असें तिला सांगून ठेवून घेतलें आहे." उर्मिला म्हणाली.

"हिचें लग्न झालें आहे का ?"

"झालें आहे. त्याविषयीं आपल्याजवळ कांहीं बोलावयाचें आहे. पण मागाहून बोलें."

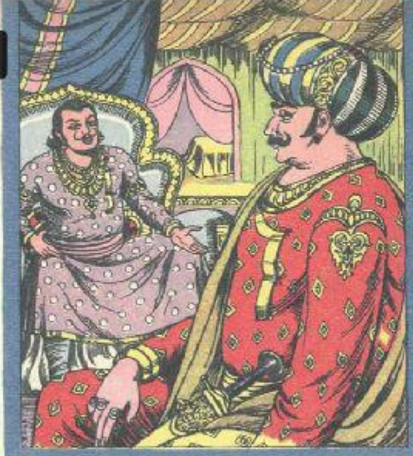
"ठीक, या मुलीचें नांव काय ?"

"राज्यलक्ष्मी !"

"छान, छान ! खरोखरीच राज्यलक्ष्मीच आहे."

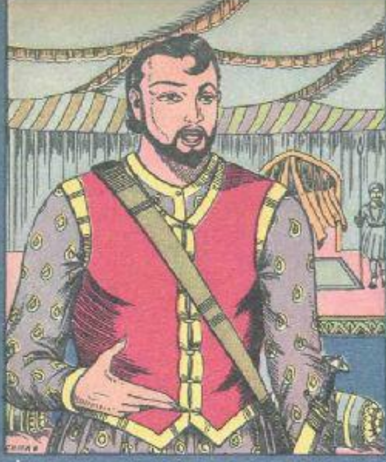
तेव्हां पासून राज्यलक्ष्मीनें महाराजांची अनेक प्रकारें सेवा करून महाराजांची मर्जी संपादन केली.

पुरीला येऊन महाराजांना दहा दिवस झाले. परंतु त्यांचें परत प्रयाण केव्हां हें कांहीं कळेना. मध्यंतरीं पठाण नबाबांच्या अनेक गोष्टी त्यांच्या कानावर आल्या. म्हातारा वजीर ईसाखान कित्येक दिवस अंथरुणाला खिळून राहाल्यावर मरण पावला. सुलेमानखान नांवापुरता नबाब होता. त्याला राजकारणाचा गंधहि नव्हता. तें सर्व ओझें त्यानें उस्मानखानावर टाकलें होतें. त्यानें खिजरखान याला आपला नवा वजीर म्हणून नेमलें. खिजरखान सर्व स्वभावानें उस्मानखानासारखाच साहसी व शूर होता. राज्यकारभार पूर्णपणें उस्मान-खानाच्या हातांत होता.



या सर्व गोष्टी मानसिंह महाराजांना कळल्यावर त्यांनीं रामचंद्रदेव याच्याशीं त्या सर्व गोष्टींसंबंधी विचारविनिमय केला. उस्मानखान लवकरच संधी मोणार. मोगल-सत्तेकडे दुर्लक्ष करूनच तो आपला राज्य कारभार चालवणार. तो मानसिंहांना भेटा-यला देखील आला नाहीं. बादशाहाविषयीं राजभक्ति थोडीदेखील त्याच्या मनांत नाहीं. मानसिंहांनीं पठाणांशीं संधी केली ती त्यांना युद्ध करायचें नव्हतें म्हणून. आतां मानसिंह युद्धाला तयार झालें होते. परंतु पठाण संधीप्रमाणें वागत आहेत तों पर्यंत त्यांची युद्ध करण्याची इच्छा नव्हती.

शेवटीं उस्मानखान पुरीला आला. महा-राज दुपारीं इतर मित्रांबरोबर व रामचंद्रदेव याच्याबरोबर बोलत बसले असतां उस्मान-



खान तेथें आला. मानसिंहांनीं त्याचें योग्यप्रकारें स्वागत केलें व त्याला त्याच्या हुद्याला साजेल अशा जागीं बसायला सांगितलें.

उस्मान एक अत्यंत रूपवान तरुण होता. उत्तम पोशाख करून व एक सुंदर नबाब पद्धतीचें पागोटें घालून तो आला होता. एक मोठी तलवार कंबरेला लोंबत होती. महाराज मयत वजिरांच्या मृत्यूबद्दल आपला शोक प्रगट करून म्हणाले–"मी ओरिसा प्रांतांत आलों होतों खरा, परंतु मला ओरिसाच्या नबाबांच्या दर्शनाचें भाग्य मिळणार नाहीं असें वाटलें नव्हतें. उशिरां का होईना, आमचें भाग्य आज उदयास आलें."

ही व्यंगोक्ति न समजण्या इतका उस्मानखान मूर्ख नव्हता. म्हणाला–" आम्ही आपले खरोखरींच आत्मीय असतों तर आमच्या दर्शनानें आपलें भाग्य उदयास येण्याचें कारणच नव्हतें. परंतु आपले आत्मीय होण्याचें भाग्य आम्हांला कधींच लाभलें नाहीं. तसें असतें तर आपण एकाद्या गुलाम राजाला वागवावें असें आम्हांला पत्र लिहून स्वतःच्या दर्शनाला बोलाविलें नसतें." जाणून बुजून उर्मटपणा दाखविण्यासाठींच तो हें सर्व बोलला होता.

मानसिंह महाराज पण उघड बोलण्याचें ठरवून म्हणाले–"आज्ञेचें पालन करणारे दास आत्मीय नसतात असें कोठें लिहिलें आहे. आत्मीय होणें किंवा न होणें हें ज्याच्या त्याच्या वागणुकीवर अवलंबून असतें. नबाबांनीं बादशाहाचें प्रभुत्व मान्य केलें होतें. आतां आत्मीयांसारखें रहावयाचें की नाहीं हें त्यानींच ठरवावें."

मानसिंहानीं उघड उघड असें थोबाड फोडल्यासारखें बोलल्यावर उस्मानखानाचा चेहरा रागानें लाल झाला. परंतु स्वतःला आवरून तो म्हणाला–"बंगालचा सुबेदार व मी आपणांशीं वादविवाद करण्यासाठीं आलेलों नाहीं. आपल्या सारख्यांशीं वाद-विवाद करणें आमच्या इभ्रतीला शोभत नाहीं. आपल्याशीं कांहीं मुख्य कामासाठीं म्हणून आम्ही आलों होतों. परंतु आपण ज्या तऱ्हेनें बोलत आहांत तें पाहून न बोलण्याचाच आमचा विचार आहे. बरें तर आम्ही येतों. जाण्यापूर्वीं एक गोष्ट बोलणें आवश्यक आहे. ती गोष्ट एक खाजगी आहे."

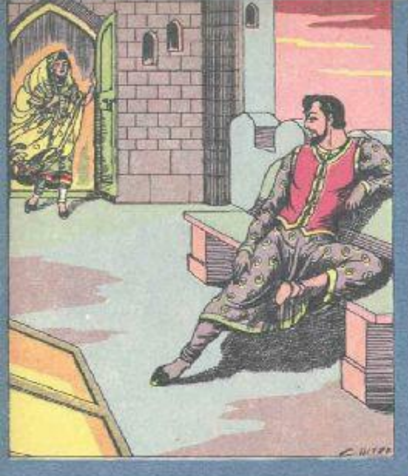
"तुम्हांला जें कांहीं बोलावयाचें असेल तें खुशाल बोलावें. मी तुमचा शत्रू आहें का? माझी मैत्री गमावून बसणें तुमच्या हिताचें नाहीं, एवढें मात्र मी पुन्हां पुन्हां सांगूं इच्छितों." मानसिंह म्हणाला.

"या बाबतींत मला आपल्याशीं कांहीं बोलण्याची इच्छा नाहीं. आपण आपल्या मुलाला जन्मठेप कैदेची शिक्षा दिली आहे. त्याचें व नबाबकुमारी आयशाचें परस्परांवर प्रेम असल्याचें आपल्या कानावर आलें म्हणूनच ना आपण त्याला ही शिक्षा दिलीत. परंतु त्याला दिलेल्या शिक्षेला अनेक कारणें



आहेत. तो उद्धटपणानें वागला, त्यानें आपल्या हुकमाचें पालन केलें नाहीं, होय ना!

"जगतसिंह माझा शत्रु आहे. त्याचें हित व्हावें म्हणून मी बोलत नाहीं. परंतु त्यानें जो अपराध केला नाहीं त्या अपराधा-बद्दल त्याला जर ही शिक्षा भोगावी लागत असेल तर तें मात्र बरोबर होणार नाहीं. आयशाच्या प्रेमसंबंधांत त्याचामुळींच अपराध नाहीं. आयशावर त्याचें प्रेम कधींच नव्हतें व तसें तो कोणाजवळ बोलल्याचें मला तरी माहीत नाहीं. फक्त आयशाचें त्याच्यावर



प्रेम आहे. हें माहीत असूनदेखील त्याचें मन तिच्याकडे वळलें नाहीं. हें आपणांला कळविणें मी आपलें कर्त्तव्य समजतों."

"हें खरें असेल तर तुझें व त्याचें द्वंद्व युद्ध कशासाठीं झालें?"

उस्मान थोडा वेळ उत्तर द्यायला तयार झाला नाहीं. त्याला शरम वाटली असावी. म्हणाला—"तरमग ती गोष्ट पण आपल्याला कळली आहे, म्हणावयाची? माझें आयशावर प्रेम आहे. परंतु जगतसिंहाचा कांटा दूर होईपर्यंत तिचें मन माझ्याकडे वळणें शक्य नाहीं असें मला वाटलें. परंतु त्या द्वंद्व युद्धांत माझा पराभव झाला. तेव्हांपासून जगतसिंहावर सूड उगवण्याचा विचार माझ्या मनांत घर करून बसला आहे. परंतु ही जन्मठेप शिक्षाच आतां माझ्या आड येत आहे." एवढें सांगून व सलाम करून उस्मानखान तेथून निघून गेला.

"मोंगल आणि पठाण यांची आपसांतली संधी फार दिवस टिकेलसें वाटत नाहीं." तेथें हजर असलेले मोंगल सरदार म्हणाले. मानसिंहानें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं व ते जगन्नाथाच्या आरतीसाठीं निघून गेले.

मानसिंह कांहीं बोलण्यापूर्वींच उस्मान निघून गेला. परंतु त्याचे हेर मात्र मानसिंहाच्या हालचालींची वार्ता त्याच्याकडे पोंचती करीत होते. तो कांहीं तरी कारण काढून संधी मोडून युद्ध करण्याच्या प्रयत्नांत होता.

तो एकदां एकटाच आपल्या खोलींत बसला असतां आयशानें दार उघडलें व विचारलें—"नवाब एकटेच आहेत वाटतें? थोडावेळ बोलावयाचें आहे. येऊं का?"

"परंतु तूं स्वतः कशाला एवढी तसदी घेतलीस आयशा? दासीच्या हातीं निरोप पाठविला असतास तर मी नसतों का आलों? असें आहे तरी काय काम?" उस्माननें दार बंद करीत विचारलें.

तिच्या तोंडावर काळजीची चिन्हें स्पष्ट दिसत होतीं. म्हणाली—"एक गोष्ट सांगायला आलें होतें. तुझ्यावर माझें प्रेम नाहीं. तूं उगाच त्यासाठीं आकाशपाताळ एक करण्याचा यत्न सोडून दे."

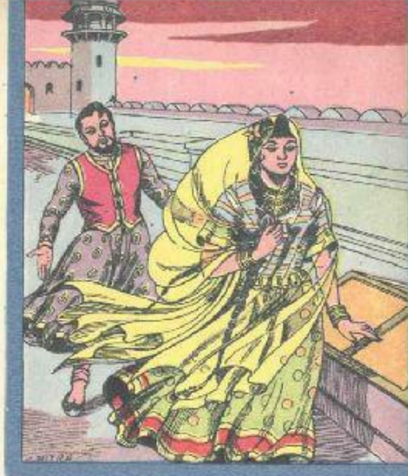
"तुझें बोलणें किती गोड अमृतासारखें आहे." उस्मान म्हणाला.

आयशा कांहीं वेळ थांबून म्हणाली—"तूं युद्धाची तयारी करीत आहेस. या ल्हानसहान गोष्टीसाठीं तुझा वेळ घेणें मला आवडत नाहीं."

"तूं वाटेल तें बोललीस तरी मी तुला कांहीं म्हणणार नाहीं. पण बोललीच नाहींस तर मात्र मला आवडणार नाहीं."

"तुझी एवढी कृपा माझ्यावर आहे. परंतु त्याचा योबदला मी तुला कांहींच देऊं शकत नाहीं, याचेंच मला दुःख वाटतें."

"आयशा! मी तुझ्यावर कांहीं उपकार केला आहे असें मला वाटत नाहीं. पण तूं मला आपला एक हितचिंतक मानतेस,



एवढ्यावरच माझ्या मनाचें समाधान होत आहे."

"यापुढें मी येथें राहणें बरोबर नाहीं असें मला वाटत आहे." ती म्हणाली.

उस्मानच्या हृदयाला जणुं कांहीं धक्काच बसला. म्हणाला—"हेंच सांगायला आली होतीस का? तूं माझी झाली नाहींस हें माझें दुर्भाग्य! पण अजून मी आशा सोडली नाहीं. तुझी कृपा केव्हांतरी होईल या आशेवरच माझा जीव अडकून राहाला आहे. मग ती आशापण सोडून देऊं, म्हणतेस?" उस्माननें विचारलें.

"उस्मान तुझें हृदय थोर, तुझें प्रेमपण थोर! परंतु तुला माझ्यासारख्या पाषाण-हृदयापासून दुःखाशिवाय काय मिळणार? म्हणून मी डोळ्यासमोरून बाजूला होणेंच बरें."

"आयशा! तुझ्या सान्निध्यानें, फक्त तुझ्या दर्शनानें व मधून मधून अमृतासारखा तुझा गोड आवाज ऐकल्यानें मला पुनर्जन्माचा आनंद होतो."

"मी दृष्टीआड झालें कीं सृष्टीआड होईन."

"तुझें ज्याच्यावर प्रेम आहे तो सुद्धां दृष्टीआडच आहे ना?"

"पुरुषांची गोष्ट निराळी. त्यांना कित्येक कामें असतात व त्यांत ते रमून जातात. बायकांना प्रेमाशिवाय जगणेंच अशक्य. या दगडी पुतळ्याला विसरणें तुला कठीण जाणार नाहीं."

"माझा देह मातींत अदृश्य झाल्यावर तें होईल कदाचित. पण तोंपर्यंत अशक्य! ज्याच्यावर तुझें प्रेम आहे त्याचा कांटा मी केव्हांतरी दूर करीनच करीन. तरीदेखील तूं मला झिडकारलेंस तर माझा वैरी तरी मेला, एवढें मनाला समाधान राहील."

"उस्मान! तुमचें दोघांचें वैर वाढविण्यासाठींच मी जिवंत आहें कीं काय असें मला वाटूं लागले आहे. तूं सुखी व्हावेंस एवढीच माझ्या मनाची इच्छा आहे. पुन्हां मी तुझ्या नजरेस पडणार नाहीं. पण तुझ्यावर संकट आलें तर तें टाळावें म्हणुन मी धांवत येईन."

उस्मान तें सर्व मान खालीं करून ऐकत होता. वर डोकें करून त्यानें पाहिलें तोंपर्यंत आयशा निघून गेली होती.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)





त्रिलोकसुंदरी

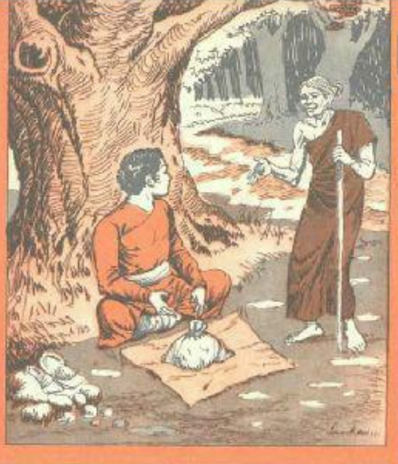
एका गांवीं तीन भाऊ रहात होते. आई-बाप वारल्यानंतर ते निराधार झाले. म्हणून कोठें तरी जाऊन नोकरी धंदा करण्याचा त्यांनीं विचार केला. दोघां वडील भावांनीं धाकट्यालाबरोबर येऊं दिलें नाहीं. ते आपापलें सामान घेऊन राजाकडे गेले. ते तेथें पोंचल्यावर धाकटा पण तेथें पोंचला.

राजा त्यांचें म्हणणें ऐकून म्हणाला–"तुमच्या जोगतें काम तूर्त तरी माझ्या-कडे नाहीं. परंतु आज तुमच्यावर हें संकट ओढवलें आहे तेव्हां सैंपाकघरांत लाकडें व पाणी पुरवण्याचें काम मी तुम्हांला देतों." तिघे तें काम करायला कबूल झाले.

कांहीं दिवसांनंतर राजा मोठ्या दोघां भावांना बोलावून म्हणाला–"तुम्ही दोघे मिळून जितकें पाणी भरतां एकटा नागेश्वर तेवढें पाणी भरतो. दुप्पट लाकडें आणून टाकतो. तुम्ही दोघे आळसट!"

राजाची बायको वारली तरी त्यानें दुसरें लग्न केलें नाहीं, ही गोष्ट दोघां भावांना माहीत होती. नागेश्वरचा कांटा दूर करण्याच्या हेतूनें ते राजाला म्हणाले–"नागेश्वर लहान-पणापासूनच हुशार व चलाख मुलगा आहे. त्याला पाठविलें तर तो योग्य वधू शोधून आणील.

राजाच्या मनांत दुसरें लग्न करून घेण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. नागेश्वरला बोलावून तो म्हणाला–"तुझ्या हुशारीची व समजूतदारपणाची कल्पना मला नव्हती. म्हणून तुला हें हलकें काम आजपर्यंत दिलें.



आतां तूं हें काम सोड आणि माझ्याशीं लग्न करण्यास योग्य अशी एक सुंदर मुलगी पाहून घेऊन ये. तुला एका आठ-वड्याचा अवधी मी देतों."

"लग्नें जमविणें हें थोरामोठ्यांचें काम आहे. मी ल्हान मुलगा, हें काम कसें काय करूं शकेन?" नागेश्वर भीतभीत म्हणाला.

"एका आठवड्याच्या आंत मला पसंत पडेल अशी सुंदर मुलगी तूं घेऊन आला नाहींस तर तुझें डोकें उडवीन आणि तुझें प्रेत फाटकाला टांगून ठेवीन." राजानें त्याला बजावून सांगितलें.

नागेश्वरला नाइलाजानें मुलीच्या शोधार्थ जावें लागलें. तो गेला त्या वाटेवर त्याला एक रान लागलें. रानांत थोडें अंतर चालत गेल्यावर त्याला भूक लागली. म्हणून तो एका झाडाखालीं खायला बसला.

इतक्यांत एक म्हातारी त्याच्या जवळ आली व विचारूं लागली—"मुला, काय रे आहे यांत?"

"या, आजी! माझ्याबरोबर खाऊन घ्या." नागेश्वर म्हणाला.

दोघांचें खाणेंपिणें झाल्यावर म्हातारी म्हणाली—"मुला! तुझ्या या ऋणांतून मला मुक्त झालें पाहिजे. तूं कोठें निघालास? कोणत्या कामावर निघालास?"

नागेश्वरनें. राजानें सोंपविलेली कामगिरी व ती न केल्यास जी शिक्षा होईल तिचें वर्णन सांगून टाकलें.

"एक त्रिलोकसुंदरी कोठें राहते हें मी तुला सांगतें. मी सांगतें त्या दिशेनें जा. मायावी लोकांचा एक किल्ला येईल तेथें राहणाऱ्या स्त्रिया सर्वच एकीहून एक सुंदर आहेत. तूं शंख वाजविलास तर मायावी लोक तुझ्या वाटेला येणार नाहींत. उलट तूं सांगशील तसें ते करतील." असें

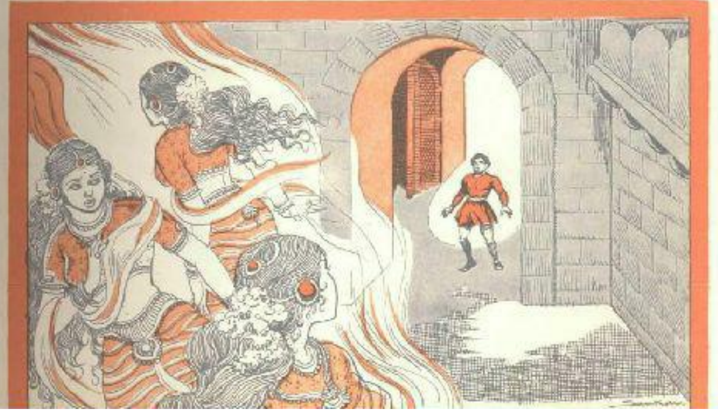
सांगून म्हातारीनें नागेश्वरला एक शंख दिला व निघून गेली.

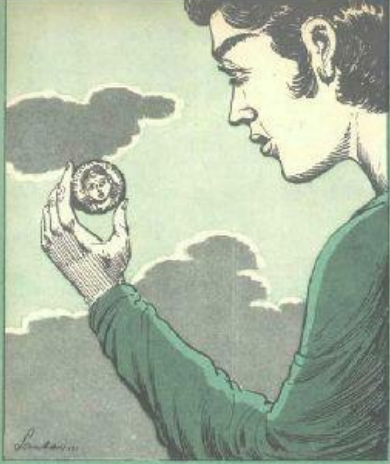
बराच प्रयत्न केल्यावर नागेश्वरला तो शंख वाजवितां येऊं लागला. त्यानें शंख वाजवल्या-बरोबर त्याच्या चारी बाजूला मायावी लोक घोळका करून उभे राहाले. म्हणाले—"काय पाहिजे तुम्हांला महाराज? हुकुम करावा!"

"मला एका त्रिलोकसुंदरीची गरज आहे. तुम्ही आणून द्याल का?" नागेश्वरनें धीर करून विचारलें.

"त्रिलोकसुंदरींच्या अंगाला स्पर्श करण्यास आम्हांला मनाई आहे. परंतु त्या कोठें राहतात हें आम्ही तुम्हांला दाखवितो." असें सांगून त्या मायावींनीं नागेश्वरला उचलून एका किल्ल्याजवळ नेलें.

तो किल्ला एका निर्जनस्थानीं होता. नागेश्वर किल्ल्यांत गेला तेव्हां त्याला आंत अप्सरांसारख्या सुंदर तीन मुली दिसल्या. नागेश्वरला पाहून त्या पळूं लागल्या व कोठें तरी दिसेनाशा झाल्या. नागेश्वरनें सारा किल्ला हुडकून काढला, पण त्याला त्या कोठें दिसल्या नाहींत. आतां त्याला रिकाम्या हातांनीं परत जावें लागणार व राजा खात्रीनें त्याचें डोकें उडवणार या





काळजींत नागेश्वर विचार करीत उभा असतां त्याला एका जागीं एका कोनाड्यांत तीन लिंबें दिसलीं. वाटेंत तहान लागली तर एकेक लिंबाचा रस पिऊन तहान भागवतां येईल असा विचार करून त्यानें तीं लिंबें आपल्या पिशवींत ठेवून घेतलीं आणि घरीं निघाला.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर नागेश्वरला तहान लागली. कडक ऊन पडलें होतें व जवळ पास कोठें पाणी दिसलें नाहीं. म्हणून त्यानें पिशवींतून एक लिंबू काढून तें कांपलें. त्याबरोबर त्याला एका सुंदरीचें डोकें दिसलें. ती "पाणी, पाणी!" म्हणून ओरडत होती. तहानेमुळें तिचा जीव कासावीस झाला होता.

यदाकदाचित मी या सुंदर स्त्रीचें रक्षण करूं शकलों व तिला राजाकडे घेऊन गेलों तर माझा जीव वांचेल. असा विचार करून नागेश्वर पाण्याच्या शोधार्थ निघाला. पण एक थेंबभर देखील पाणी कोठें मिळेल तर शपथ. तो दमूनभागून परत येऊन पाहातो तों ती मुलगी मेलेली. नागेश्वर निराश होऊन पुढें निघाला.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर पुन्हां तहान लागली. त्यानें पिशवींतून आणखी एक लिंबू काढून कांपलें तर त्यांत देखील त्याला एका सुंदर स्त्रीचें डोकें दिसलें. तीदेखील "पाणी, पाणी!" म्हणून ओरडत होती. नागेश्वरला याखेपेसहि पाणी कोठें ही मिळालें नाहीं. त्या लिंबांतली मुलगी देखील मरण पावली.

नागेश्वरला वाटलें कीं तिसऱ्या लिंबांत पण सुंदर स्त्री असणार. तेव्हां वाटेंत कोठेंहि तें लिंबू न कापतां सरळ राजवाड्यांत घेऊन गेलों व तेथें लिंबू कापून तिनें पाणी मागितल्याबरोबर तिला प्यायला पाणी दिलें तर ती नक्की वांचेल व तिच्याबरोबर आपला जीव पण वांचेल.

परंतु पुन्हां त्याला फार तहान लागली. त्याला वाटलें कीं राजवाड्यांत पोंचण्यापूर्वीच तहानेनें आपलाच जीव जाणार. तरी त्यानें धीर करून पुढें जाण्याचें ठरविलें. एक मोठी बावडी जवळच असल्याचें त्याला आठवलें. परंतु तेथवर जायला त्याच्या अंगांत मुळींच शक्ति उरली नाहीं. म्हणून नाइलाजानें त्यानें तें तिसरें लिंबू पण कापलें. त्यांतली मुलगी पूर्वीच्या दोघां मुलीहून जास्त सुंदर निघाली. ती सुद्धां "पाणी, पाणी!" म्हणून ओरडूं लागली.

नागेश्वर तिला घेऊन धांवत धांवत त्या बावडीपर्यंत गेला आणि तिला पाणी पाजून स्वतः पाणी प्याला. पाणी प्याल्याबरोबर त्या मुलीला मनुष्याकार मिळाला. खरोखरच ती एक त्रिलोकसुंदरी होती.

"बरें झालें, तुझा जीव वांचला. आतां तूं लवकर झाडावर चढून पानांच्या आड लपून बस. मी राजाकडे जाऊन त्यांना बोलावून घेऊन येतों." असें सांगून नागेश्वर निघून गेला.



इतक्यांत राजवाड्यांतली सैंपाकीण पाणी भरायला म्हणून आली. घागर भरूं लागली तेव्हां तिला पाण्यांत एक सुंदर मुलीचें प्रतिबिंब दिसलें. तें पाहून ती ओरडली– "अरे! मी इतकी सुंदर! मग सैंपाकिणीचें काम कां करतें आहे मी?" मागें वळून पाहाते तर तिला पानांच्या आड त्रिलोकसुंदरी दिसली.

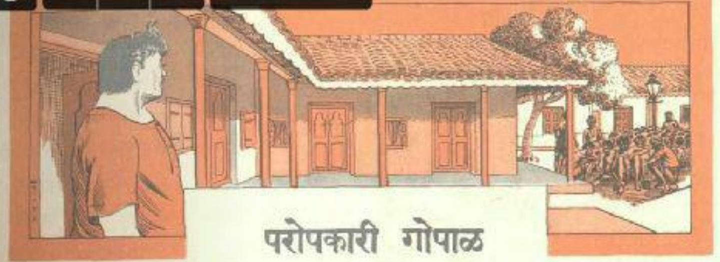
तिला पाहून सैंपाकिणीच्या तळपायाची आग मस्तकाला जाऊन पोंचली. तिनें त्रिलोकसुंदरीला बाहेर ओढलें. तिचे कपडे स्वतः घातले तिला विहिरींत ढकललें व स्वतः तिच्या जागेवर झाडावर चढून बसली.

थोड्या वेळानें राजा आपल्या नोकरांना बरोबर घेऊन तिकडे आला. त्यानें झाडावरच्या स्त्रीला खालीं उतरवून पाहिलें तर ती त्रिलोकसुंदरी तर काय, सामान्य सुंदर स्त्रीदेखील नव्हती. त्यानें तिला व नागेश्वरला तुरुंगांत टाकलें.

दुसऱ्या दिवशीं नोकरांना त्या विहिरींत एक सुंदर पांढरा मासा दिसला. सैंपाक घरांत घेऊन जाऊन तेथल्या दासींनीं तो मासा कापला तर त्यांतून एक जिवंत बाहुली निघाली व पाहतां पाहतां तिला मनुष्याकार मिळाला.

दासींनीं ती गोष्ट राजाला जाऊन सांगितली. राजा त्रिलोकसुंदरीचें सौंदर्य पाहून चकित झाला. तिच्याकडून त्याला सर्व वृत्त कळलें. त्यानें नागेश्वरला तुरुंगांतून आदरपूर्वक घेऊन यायला सांगितलें. त्यानें त्याला आपला खास अंगरक्षक म्हणून नेमलें. त्रिलोकसुंदरीशीं राजाचें थाटामाटानें लग्न झालें. नागेश्वरचे भाऊ मात्र आयुष्यभर राजाच्या सैंपाक घरांत पाणी भरीत राहाले.



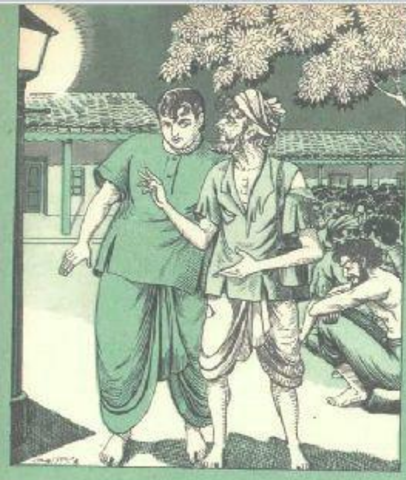


परोपकारी गोपाळ

गोपाळ ज्या प्रदेशांत रहात असे त्या प्रदेशावर युद्धाचें वादळ आलें. शेजारच्या राजानें त्या प्रदेशांतला कांहीं भाग आपल्या राज्याला जोडून घेण्याचें ठरविलें व युद्धाला सुरवात झाली. गोपाळ रहात असे त्या प्रदेशांत शत्रूच्या हेरांचें जाळें पसरलें होतें. अनेक दिवस राजधानीच्या किल्ल्याला वेढा देऊन शत्रुसैन्य बसलें होतें. परंतु किल्ला सर करूं शकलें नाहीं.

देश रक्षणासाठीं राजानें नवे कर लावले. पाटील व कुळकर्ण्यांना कर वसूलीचीं कामें करावी लागत. कर वसूलीच्या कामांत गोपाळनें ग्रामाधिकाऱ्यांना पुष्कळ मदत केली. सैन्य भरतीचें काम पण चालू होतें. गोपाळ रक्षणनिधि घेऊन व सैन्यांत भर्ती होण्यासाठीं तयार झालेल्या तरुणांना बरोबर घेऊन राजधानींत आला होता. तेथलें काम पुरें करून तो परत आपल्या गांवीं जात असतां रात्र झाली म्हणून एका गांवीं त्याला ती रात्र काढावी लागली. तो एका धर्मशाळेंत उतरला. तेथें पुष्कळ भिकारी जमा झाले होते. गोपाळनें त्यांना तेथें जमा होण्याचें कारण विचारलें. तेव्हां ते म्हणाले–"तशी राजाज्ञा आहे. भिकाऱ्यांना धरून राजधानीच्या गांवीं घेऊन यावें. कारण शत्रूचे हेर वेश पालटून राज्यभर फिरत आहेत."

त्या भिकाऱ्यांपैकीं कांहीं जणांनीं गोपाळला ओळखलें व म्हणाले–"गोपाळराव! आम्हांला शिपायांनीं निष्कारण फक्त संशयावरून अटक करून येथें आणलें आहे. तुमच्या मध्यस्थीनें सुटका झाली तर तुमचे उपकार आम्ही जन्मोजन्मीं विसरणार नाहीं."



"पण यांत तुमचें नुकसान काय झालें? अरे, फुकट बसून खायला मिळेल ना? युद्ध संपेपर्यंत थोडा धीर धरा. तुमचा कांहीं अपराध नसेल तर तुम्हांला सुटका मिळेलच!" गोपाळ भिकाऱ्यांना म्हणाला.

एका वृद्ध भिकाऱ्यानें इतर भिकाऱ्यां-कडून गोपाळच्या परोपकाराच्या गोष्टी ऐकून गोपाळला जवळ बोलाविलें व म्हणाला— "परोपकार हें तुमचें ब्रीद आहे. एक मेहेरबानी या गरीब भिकाऱ्यावर करा. माझा मुलगा देवीच्या देवळांत माझी वाट पहात बसला असेल. त्याचें नांव देवीदास आहे. मला शिपायांनीं धरलें असल्याचें जरा कळ-वाल का? मी देतों तेवढें पत्र त्याला द्या. त्यांत मी एक मंत्र लिहून ठेवला आहे. एवढा उपकार तुम्ही करावा."

काळोख पडला होता. तरी गोपाळनें तें पत्र त्या म्हाताऱ्याच्या मुलाकडे पोंचतें करण्याचें कबूल केलें. म्हाताऱ्यानें एका बाजूला गोपाळला बोलावून नेलें व त्याच्या हातांत तें पत्र दिलें. तें एका जुन्या फडक्यांत बांधलेलें होतें.

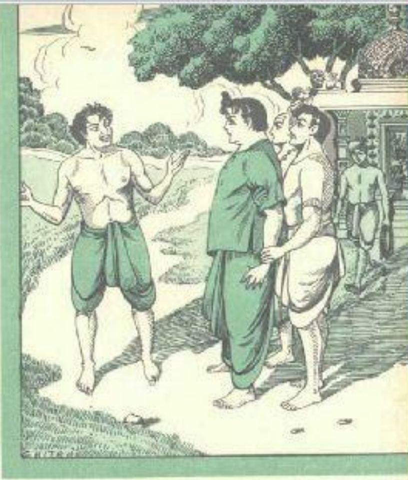
दुसऱ्या दिवशीं गोपाळ तें पत्र घेऊन देवीच्या देवळांत गेला. तेथें म्हाताऱ्यानें सांगितलेल्या खुणेप्रमाणें एक डोळा नसलेला मुलगा त्याला दिसला. त्यानें त्याला विचारलें—"तुझें नांव देवीदासच ना?" त्यानें होकारार्थी मान हलविल्यावर गोपाळनें तें पत्र त्याच्या हातांत दिलें व म्हणाला— "हें तुझ्या बापानें दिलें आहे." असें सांगून व उत्तराची वाट न पाहतां देवीच्या दर्शनासाठीं गोपाळ देवळांत गेला.

त्या वेळीं देवळांत चारजण होते.— पुजारी, एक नोकर, देवीदास व देवीदासचा एक मित्र. देवीदासनें पाकीट उघडलें व त्यांतला कागद काढून तो भिजवला. त्याबरोबर त्याला त्यावर एक गुप्तलिपि दिसली. कांहीं उभ्या आडव्या रेघा व त्याशिवाय कांहीं लिहिलेलें पण होतें,—"हा परोपकारी गोपाळ आहे राजाचा स्नेहपात्र आहे, याला कैद करावें."

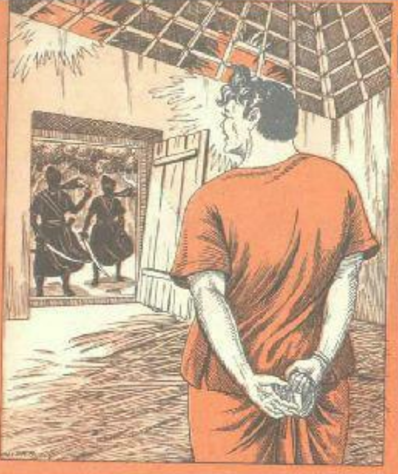
गोपाळ देवळांतून बाहेर जाऊं लागला तेव्हां देवीदास जवळ येऊन त्याला म्हणाला— "गोपाळराव! आपल्याला आमचें आतिथ्य स्वीकारावें लागेल. आपण एक महत्वाची बातमी आम्हांला येऊन कळविलीत म्हणून आमचा राजा आपल्याला कांहीं बक्षिस देईल." असें तो बोलतच होता कीं त्याच्या मित्रानें येऊन पाठीमागून गोपाळचे दोन्ही हात घट्ट धरून ठेवले.

"अरे पण हें कां? तूं त्या म्हाताऱ्या भिकाऱ्याचा मुलगा ना?" गोपाळ विचारीत असतां देवळाचा नोकर एक दोरी घेऊन आला व तिघांनीं मिळून गोपाळला बांधून ठेवलें.

"हें सर्व एक नाटक आहे. आतां तुम्ही आमचा पाहुणचार स्वीकारलाच पाहिजे. तुमच्या राजाला तुम्ही आमचे कैदी आहां हें कळलें तर तो तुम्हांला सोडवून घेण्या-साठीं आपले अर्धें राज्य देईल." देवीदास म्हणाला.



"अस्सं....! पण तुमची चूक झाली. तुम्ही मला जितका मोठा समजतां तितका मोठा मी नाहीं हें मी तुम्हांला सांगूं इच्छितों. मला तुम्ही ठार केलेंत तरी राजाला त्याची फिकीर राहणार नाहीं. युद्धांत अनेक लोक मरत आहेत, त्यांतच मी एक, असें समजून राजा दुर्लक्षच करील. तुम्हांला पाहिजे तर तुम्ही मला ठार करा. पण एका निरपराध्याची हत्या केल्याचें पाप तुमच्या माथीं येईल. याच्याशिवाय तुम्हांला काय मिळणार?" गोपाळ म्हणाला.



त्यांनीं त्याचे हात बांधून त्याला एका खोलींत ढकललें व दरवाजा बाहेरून बंद करून घेतला.

ते एक निर्जन व शून्य स्थान होतें. गोपाळला हें माहीत होतें कीं तो कितीहि ओरडला असता तरी त्याच्या मदतीला कोणी आलें नसतें. त्या देवळांत जितके लोक होते ते सर्व शत्रूचे हेर होते. तो म्हातारा भिकारी पण शत्रूचा हेरच होता. कदाचित त्यांचा पुढारी असावा. त्यानें राजधानींतल्या गुप्तमार्गांचा एक नकाशाच काढून त्या गुप्तलिपींत लिहून देवीदासला कळविला होता. म्हातारा कैद झाला असला तरी त्याचा मुलगा अजून बाहेरच होता व शत्रूकडे सर्व गुप्त माहिती पोंचती करीत होता.

गोपाळच्या अंगांत असामान्य शक्ति होती. म्हणून त्यानें दोरी तोडून आपले हात सोडवून घेतले आणि पुढें काय करावयाचें या विचारांत बसून राहाला. रात्रीं देवीदास आपल्या मित्राबरोबर सैनिक वेष धारण करून आला. त्यानें खोलीचें दार उघडलें व गोपाळला बाहेर यायला सांगितलें व म्हणाला—"आतां आम्ही तुला आमच्या राजाकडे नेत आहों. वाटेंत तूं कांहीं गैर-वर्तन केलेंस तर आमच्या जवळच्या या तलवारी पाहतो आहेसच."

"पण या तलवारीचा तुला उपयोग काय?" असें म्हणत गोपाळनें देवीदासला इतक्या जोरानें धक्का मारला कीं त्याच्या हातांतली तलवार खालीं पडली व तो एका बाजूला जाऊन पडला. तेवढ्यांत देवीदासचा मित्र तलवार घेऊन धांवला. परंतु त्या पूर्वींच गोपाळनें त्याला देखील धक्का मारून पाडलें. त्याची तलवार पण एका बाजूला जाऊन पडली होती. गोपाळनें दोन्ही तल-वारी उचलून घेऊन दूर फेंकून दिल्या.

तिकडून पुजारी व नोकर दोरी घेऊन धांवत आले. तोंपर्यंत गोपाळनें देवीदासचा व याच्या मित्राचा खूप समाचार घेतला होता. पुजारी जी दोरी घेऊन आला होता त्याच दोरीनें त्यानें त्या चौघांना बांधून त्या खालींत कोंडून ठेवलें. पुजारी व नोकर, दोघांनीं गोपाळ दोघांना खूप बडवीत असतां पाहालें होतें म्हणून त्यांची बोबडीच वळली होती. एक पाऊल पुढें टाकण्याची त्यांची हिंमतच झाली नाहीं. म्हणून गोपाळ चौघांना खोलींत कोंडून ठेवूं शकला.

नंतर त्यानें पोलीस चौकीवर ती बातमी पोंचती केली. पोलिसांनीं चौघांना धरून नेलें. गोपाळ त्यांच्याबरोबर राजधानींत गेला व त्यानें घडलेलें वृत्त राजाला जाऊन सांगितलें.

राजानें त्या म्हाताऱ्या भिकाऱ्याला घेऊन यायला पोलिसांना पाठविलें. चवकशी केल्यावर कळलें कीं तो भिकारी दुसरा कोणी नसून शत्रु राजाचा चुलताच होता. राजानें आपल्या शत्रु राजाला लिहून कळविलें कीं आपले चुलते व त्यांचे चिरंजीव आमचे कैदी आहेत. आपलें सैन्य आमच्या राज्याच्या हद्दीबाहेर ताबडतोब घेऊन जाण्याची व्यवस्था वेळींच झाली नाहीं तर आम्हांला आपण मागाहून दोष देऊं नये. नुकसान भरपाई म्हणून दहा लाख वराह दोन दिवसांच्या आंत पोंचते झाले नाहींत तर या दोघां राजकीय कैद्यांचीं डोकीं उडविली जातील."

शत्रु राजानें सर्व अटी मान्य करून संधी करून घेतली. राजानें एक खास दरबार बोलावून गोपाळचा सत्कार केला.





पांढरा ससा

जपान देशापासून कांहीं अंतरावर एक बेट होतें. त्या बेटावर ससे राहात. सशांना तेथें कोणाची भीति नव्हती व खायला प्यायला आराम. त्या बेटावर एकच एक पांढरा शुभ्र ससा रहात असे.

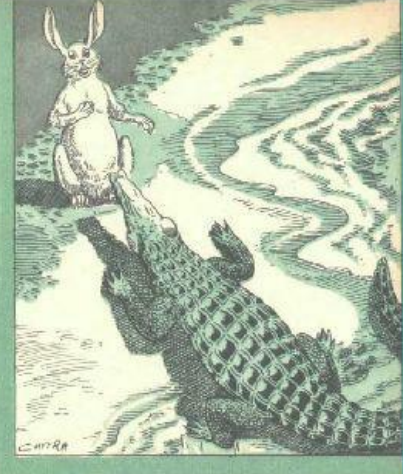
तो ससा समुद्राच्या उत्तरेकडील काठावर पडून राहून जपानच्या तटाकडे पहात राही. जपानचा तट क्षितिजावर एका बारीक काळ्या रेघेसारखा दिसे, इतका दूर होता तो तट. तरी तो देश पाहून यावा असें त्या सशाला वाटे. त्याचे साथी ससे त्याला विचारीत–"तूं येथें तासन् तास पडून समुद्राकडे काय पहात राहतोस?" तो उत्तर देई–"ती जी एक काळी रेघ दिसत आहे, खरोखरीं तोच खरा देश आहे. तो एकदां पाहून येण्याची इच्छा आहे."

"डोकें फिरलें आहे कीं काय? अरे आपल्यासाठीं देवानें हें एक सुंदर बेट निर्मिलें आहे. येथें जें सुख व आराम आपल्याला आहे तो आणखी कोठें मिळणार? हा देश सोडून आणखी कोठें जाण्याचा विचार मनांत आणणें मूर्खपणा आहे." सर्व सशांनीं त्याची समजूत घालण्याचा यत्न केला. पण सर्व फुकट.

सशाच्या मनांत ती इच्छा उत्पन्न व्हायला तसें एक कारण पण झालें. एक मगर जपान देशाच्या तटावरून सशांच्या देशांत येई व ती त्या देशाचें वर्णन सशाला सांगे. म्हणे–"त्या देशाचा समुद्र किनारा सशांच्या देशाच्या समुद्र किनाऱ्यासारखा स्वच्छ नाहीं. तेथें मनुष्य नांवाच्या प्राण्याची एक जात आहे. ते मागच्या पायावर उभे राहतात व चालतात आणि पुढच्या पायांनीं सर्व कामें करतात. त्यांचा एक राजा आहे. त्याला एक मुलगी आहे. तिचे केस अमावास्येसारखे काळेभोर व अंग पौर्णिमेसारखें आहे." जपान देशाच्या राजकन्येचें तें वर्णन ऐकल्यापासून सशाच्या मनांत जपानदेश पाहण्याची इच्छा जास्तच वाढली.

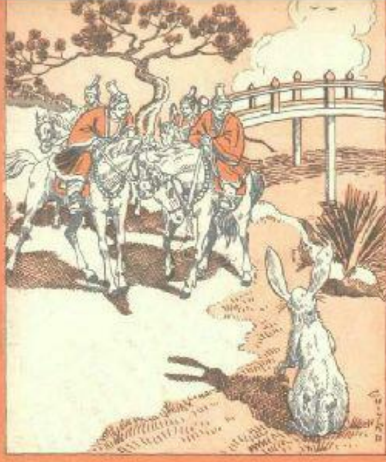
एकदां मगरीनें सशाला आणखी एक गोष्ट सांगितली. राजानें त्या मुलीचें स्वयंवर रचलें आहे. अनेक राजकुमार तिला पाहून गेले. परंतु तिला एकदेखील पसंत पडला नाहीं. परंतु दूर कोठून तरी पांच राजकुमार राजकन्येशीं विवाह करण्यासाठीं येत आहेत. त्यापैकीं एकाला पसंत करून राजकन्या त्याच्याशीं लग्न करणार आहे.

पांढऱ्या सशाच्या मनांत तेव्हांपासून जपान देशांत जाऊन त्या राजकन्येला पाहाण्याची इच्छा जास्त वाढली. तो मगरीला म्हणाला–"तुझ्याशिवाय या जगांत माझा कोणी सखा मित्र नाहीं. तूं मला आपल्या पाठीवर बसवून पलीकडच्या तीरावर घेऊन गेलीस तर आयुष्यभर मी तुझे उपकार विसरणार नाहीं."



"मी हें काम केलें तर तुझे जात भाई माझ्यावर रागावतील व तुमच्या या मऊ गारगार वाळूवर मला एक मिनिटभर देखील पडून राहूं देणार नाहींत." मगरीनें प्रथम असें उत्तर सांगून टाळाटाळी केली. परंतु ससा हट्टालाच पेटला आहे हें पाहून ती त्याला पैल तीरावर न्यायला कबूल झाली. ती त्याला आपल्या पाठीवर बसवून जपान देशांत घेऊन गेली. तेथल्या तटावरची जमीन खडकाळ होती व तेथें फार चिखल पण होता.

समुद्र किनाऱ्यावरून थोडें आंत गेल्यावर सशाच्या पाठीस एक कुत्रें लागलें व



तें त्याला चावलें पण. मरणाला कधीं न भिणारा ससा तेव्हांपासून भिऊं लागला. तो रडत कण्हत एका खाऱ्या पाण्याच्या ओढ्याच्या काठीं आला. त्यावर एक पूल होता. तो त्या पुलाखालीं बसून स्वदेश सोडून परक्यांच्या देशांत आल्याबद्दल पश्चात्ताप करूं लागला. येथें सर्व कांहीं नवें व परकें. संकट कोठून व कोणतें रूप घेऊन येईल माहीत नाहीं. राजकन्येच्या दर्शनाचा योग केव्हां येतो हेंदेखील कळेना. तो त्या बाजूनें निराशच झाला. मगरीच्या पाठीवर बसून परत स्वदेशींजाणें देखील सोपें नव्हतें. तरी कुत्रें चावल्यापासून तो जोरजोरानें धांवूं लागला होता.

कांहीं वेळानें त्याला पुलावर घोड्याच्या टापांचा आवाज ऐकूं आला. पुलाखालून बाहेर येऊन त्यानें सर्वांत प्रथम मनुष्य जातीला पाहिलें. चार स्वार घोड्यावर बसून पुढें येत होते. "चक्रवर्तीच्या घराची वाट कोणती ?" ते परस्परांशीं बोलत होते. मगरीनें त्याला सांगितलेली गोष्ट आठवली कीं पांच राजकुमार राजकन्येशीं विवाह करण्याच्या हेतूनें येणार आहेत. त्यांपैकीं चौघे हेच असावेत. तो त्यांच्या जवळ गेला व बरोबर घेऊन चलायला विनंति केली.

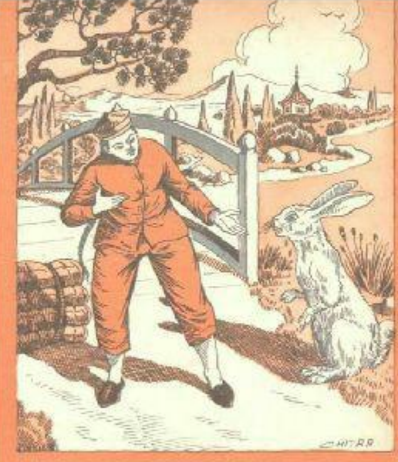
"अरे तूं तर जखमी दिसतोस. तुला आम्ही घेऊन गेलों तर तें चक्रवर्तींच्या मुलीला आवडेल का ? असें सांगून राजकुमारांनीं सशाच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें व पुढें निघून गेले. त्यांच्यापैकीं एकजण मागें येऊन त्याला म्हणाला–"हें पहा ! ओढ्याच्या पाण्यांत आंघोळ करून तूं वाळूंत लोळलास तर तुझी जखम भरून येईल व अंग स्वच्छ मऊ होऊन जाईल."

राजकुमारानें जें कांहीं सांगितलें तें सशाला खरें वाटलें व ओढ्याच्या पाण्यांत

स्नान करून जखमा बऱ्या होतील असा विचार करून तो ओढ्यांत उतरला. पण जखमांना पाणी लागतांच त्या झोंबूं लागल्या. वाळूंत लोळल्यास कदाचित बरें वाटेल म्हणून तो कसा बसा वाळूंत गेला व खूप लोळला. प्रत्येक जखमेंतून फेस आला व त्याचें सर्व अंग इतकें घाण दिसूं लागलें कीं त्याचें त्यालाच तें पाहवेना.

"ही मनुष्यांची जात इतकी दुष्ट आहे तर ! कुत्रींदेखील यांच्याहून बरीं." त्याला वाटलें व स्वदेशीं परत जाण्यासाठीं त्याचें मन जास्तच उतावीळ झालें. तो पुलावर येऊन मोठ्यानें रडूं लागला. इतक्यांत त्या पुलावर आणखी एक मनुष्य आला. तो आपल्या पाठीवर चार मोठमोठ्या गाद्या उचलून घेऊन येत होता. सशाला रडत असलेला पाहून तो थबकला. आपलें ओझें खालीं उतरून ठेवून त्यानें सशाला उचलून घेतलें व सहानुभूतीच्या स्वरांत म्हणाला–अरे रे रे ! काय पण दशा झाली आहे बिचाऱ्याची ! या मातींत पडून कां रडत आहेस बाबा !"

त्याच्या बोलण्यावरून हा मनुष्य चांगला असावा हें ओळखून सशानें सर्व आत्मवृत्त



सांगितलें. तो म्हणाला–"तुला ओढ्यांत आंघोळ करायला सांगणारे माझेच भाऊ. मी पांचवा. ते चौघे तिच्याशीं लग्न करण्यासाठीं म्हणून आले आहेत व मी त्यांचा नोकर म्हणून."

"तूं कां नाहीं राजकन्येशीं लग्न करून घेत ? ती फार सुंदर आहे, म्हणे !" सशानें त्याला विचारलें.

त्यानें सशाला गोड पाण्यानें धुवून काढलें. सशाला पुष्कळ बरें वाटलें. नंतर त्यानें त्या जखमांना मलम लावलें व म्हणाला–"ससा ! तूं येथेंच स्वस्थ पडून

रहा. मी पुन्हां येऊन तुला राजकन्येकडे घेऊन जाईन. मी तुझ्या जखमांवर जें मलम लावलें आहे त्यामुळें जखमा लवकर बऱ्या होतील व तुझ्या अंगावर मऊमऊ स्वच्छ केसपण येतील."

पांचवा राजकुमार गाद्या घेऊन गेला व आपल्या भावांना देऊन परत आला. ससा त्याची वाट पहात, त्यानें सांगितल्याप्रमाणें स्वस्थ पडून होता. त्याच्या अंगावर स्वच्छ पांढरी लव उगवली होती. पांचवा राजकुमार सशाला घेऊन राजकन्येच्या अंत:पुरांत गेला, तोंपर्यंत राजकन्येनें त्या चौघां राजकुमारांना एकामागून एक हाकलून बाहेर काढलें होतें.

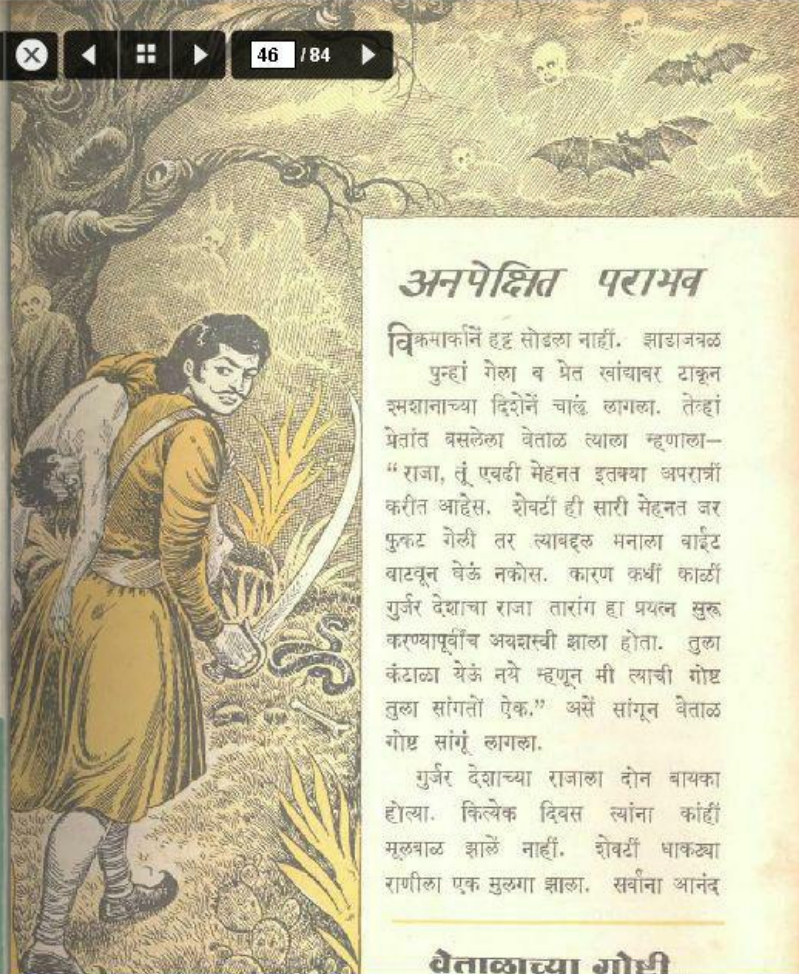
द्वारपालकांनीं राजकन्येला जाऊन पांचवा राजकुमार आल्याची व त्याच्या बरोबर एक सुंदर पांढरा ससा असल्याची वर्दी दिली.

"पांढरा ससा! असा ससादेखील असतो तर! मी नव्हता कधीं पाहला. तरमग लवकर घेऊन ये त्याला आंत!" राजकन्या म्हणाली.

राजकन्येनें सशाला उचलून घेतलें व त्याच्या अंगावर हळुवारपणानें हात फिरवला व म्हणाली—"खरोखरच किती सुंदर आहे!" सशानें तिला राजकुमारानें त्याचें कसें रक्षण केलें हें वर्णन करून सांगितलें. त्याच्याशींच विवाह करून घे, असेंदेखील सशानें सांगितलें. राजकन्येनें सशाच्या सल्ल्याप्रमाणें पांचव्या राजकुमाराशीं लग्न करून घेतलें.

पांढरा ससा त्यानंतर स्वदेशीं परत गेला नाहीं. त्यानें आपलें पुढील आयुष्य राजवाड्यांतच राजकन्येबरोबर आनंदानें घालविलें.



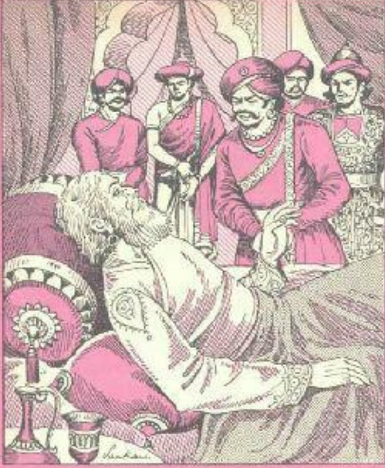


अनपेक्षित पराभव

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. झाडाजवळ पुन्हां गेला व प्रेत खांद्यावर टाकून स्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तूं एवढी मेहनत इतक्या अपरात्रीं करीत आहेस. शेवटीं ही सारी मेहनत जर फुकट गेली तर त्याबद्दल मनाला वाईट वाटवून घेऊं नकोस. कारण कधीं काळीं गुर्जर देशाचा राजा तारांग हा प्रयत्न सुरू करण्यापूर्वींच अयशस्वी झाला होता. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट तुला सांगतों ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

गुर्जर देशाच्या राजाला दोन बायका होत्या. कित्येक दिवस त्यांना कांहीं मूलबाळ झालें नाहीं. शेवटीं धाकट्या राणीला एक मुलगा झाला. सर्वांना आनंद

वेताळाच्या गोष्टी



झाला कीं राज्याला युवराज लाभला. त्याचें नांव त्यांनीं तारांग असें ठेवलें.

पांच वर्षानंतर थोरल्या राणीला पण एक मुलगा झाला. त्याचें नांव चंद्रांग ठेवण्यांत आलें. दोघे मुलगे मोठे होऊं लागले. चंद्रांग वयानें लहान असला तरी थोरल्या राणीचा मुलगा होता. म्हणून गादीला तोच वारस होणार असें थोरल्या राणीला व तिच्या नातेवाइकांना वाटत होतें. म्हणून त्यालाच सर्व युवराज म्हणून हाक मारीत. तारांग वयानें मोठा होता. म्हणून नियमाप्रमाणें राजा वारल्यावर गादीला वारस तोच होता. म्हणून धाकट्या राणीचे नातेवाईक तारांगलाच युवराज म्हणून हाक मारीत.

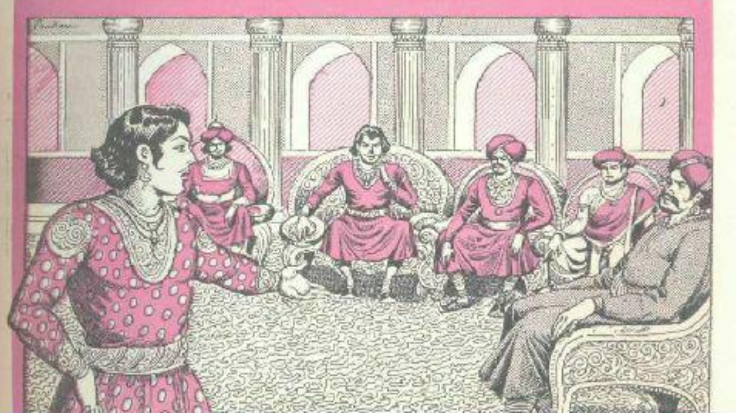
परंतु राजाला आपले दोघे मुलगे दोन डोळ्यांसारखे होते. त्याच्या मनांत कधीं दोघांपैकीं जास्त योग्य कोण हा प्रश्नच उद्‌भवला नाहीं. कारण तो विचार करी कीं आतांपासून त्याचा विचार करण्यांत काय अर्थ?

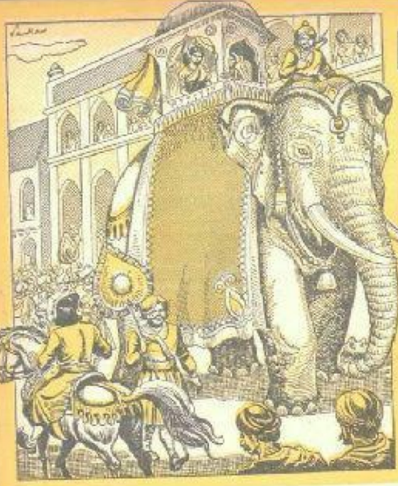
पण तो प्रश्न एकाएकीं दत्त म्हणून उभा राहाला. राजा आजारी पडला. मृत्युसमयीं त्यानें आपल्या प्रधानाला व मंत्र्यांना जवळ बोलाविलें व म्हणाला—“ माझ्या नंतर माझ्या मुलांपैकीं जो कोणी गादीला योग्य वारस तुम्हांला वाटेल त्याला आपला राजा करून घ्या.” असें सांगून राजानें डोळे मिटले.

राजाचा दहन संस्कार आटोपल्यावर मंत्री व पुरोहित विचार करण्यासाठीं बसले. बराच वेळ विचार केला. परंतु कोणताहि निर्णय त्यांना घेतां आला नाहीं. धाकट्या राणीचा मुलगा वयानें मोठा होता. तारांग जन्मल्याबरोबर युवराजांचा जन्म झाला म्हणून राज्यभर आनंद पसरला होता व तोच राजा होणार असें प्रत्येकाला वाटत होतें. चंद्रांग, ज्याला ‘दादा’ म्हणून हाक मारीत होता त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून चंद्रांगलाच राजा करणें बरें दिसत नव्हतें.

परंतु चंद्रांगची आई थोरली राणी. थोरल्या राणीला मुलगा असतां धाकट्या राणीच्या मुलाला गादीवर बसविणें पण बरें दिसेना. राजानें स्वतः कोणाला तरी आपला युवराज मानून गादीवर बसविलें असतें तर प्रश्नच मिटला असता. परंतु आज मंत्र्यानें किंवा पुरोहितांनीं दिलेला निर्णय सर्वांना आवडेलच अशी स्थिति नव्हती. दोघां राण्यांनीं तरी कांहीं ठरविलें असतें तर हरकत नव्हती. पण दोघींपैकीं प्रत्येकीला वाटे कीं तिचाच मुलगा गादीला वारस आहे. अशा परिस्थितींत मंत्र्यांनीं राज्याचे दोन तुकडे करून दोघां भावांना वांटून द्यायचें ठरविलें. या गोष्टीस चंद्रांग बिलकूल कबूल झाला नाहीं. एका मोठ्या राज्याचे दोन कमकुवत तुकडे करून टाकणें त्याला मुळींच पसंत पडलें नाहीं. एकाच राज्याच्या दोन अंगांचें आपसांत वैर व शत्रुता वाढेल आणि दोघांचीं परस्परांशीं युद्धें होतील. ही गोष्ट त्याला मुळींच आवडली नाहीं.

शेवटीं तारांगलाच गादीवर बसवायचें ठरलें. चंद्रांग राज्यभिषेकाच्या उत्सवाची





तयारी चालू असतां त्या गर्दीत कोणाला कांहीं सांगितल्या शिवाय देश सोडून निघून गेला. त्याला आपल्या शौर्यावर व पराक्रमावर पूर्ण विश्वास होता. लाथ मारीन तेथें पाणी काढीन या हिंमतीवर त्यानें आपलें स्वतःचें एक निराळें राज्य स्थापन करण्याचें मनाशीं ठरविलें.

मुलाला राज्य मिळालें नाहीं म्हणून तो निराश होऊन राज्य सोडून निघून गेला असा विचार करून त्याच्या आईला फार वाईट वाटलें व त्याच दुःखानें ती मरण पावली.

चंद्राग दक्षिणेकडे कंकण नांवाचें एक राज्य होतें त्या राज्यांत येऊन पोंचला. राजधानीतल्या मुख्य रस्त्यावरून जात असतां समोरून राजकन्येची स्वारी हत्तीवर येत असलेली त्याला दिसली. राजकन्या विद्युल्लता देवीच्या दर्शनाला जात होती. नांवाला साजेल अशीच ती सुंदर पण होती. तिचें रूप पाहून चंद्रांग चकित झाला.

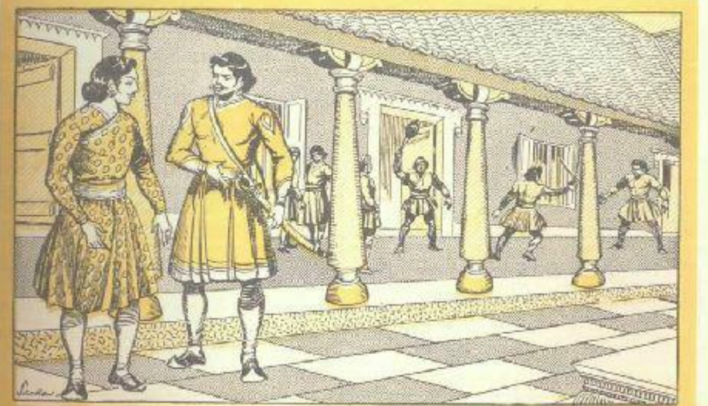
विद्युलता कंकण राजाची एकुलती एक मुलगी होती. तिच्याशीं ज्याचें लग्न होईल तोच राजा होणार होता. म्हणून राजा एका शूर राजपुत्राशीं तिचा विवाह व्हावा या प्रयत्नांत होता. राजानें अनेक राजकुमारांना पाहिलें व राज्यांतले तरुण युवक पाहिले. प्रत्येक या ना त्या एकाच विद्येंत प्रवीण होता. म्हणून सर्व विद्येंत प्रवीण असेल त्याच्याशींच राजकन्येचें स्वयंवर होईल असें राजानें जाहीर केलें.

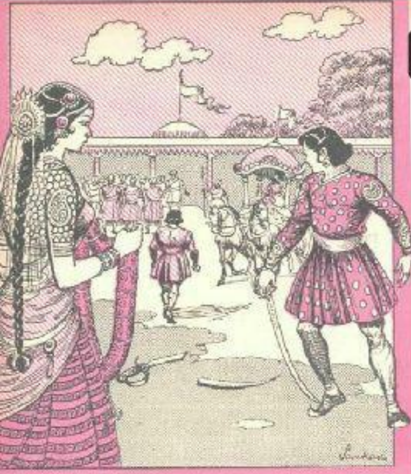
चंद्रांगनें ती घोषणा ऐकली त्यानें आपल्या भाग्याची परीक्षा घ्यायचें मनाशीं ठरविलें. या प्रयत्नांत त्याला राज्य व एक रूपवती राणीपण मिळणार होती. घर सोडून निघण्याचा हेतू पुरा होणार या विचारानें त्याला आनंदच झाला. विद्युल्लतेला त्यानें पाहिलें तेव्हांपासून तिनें त्याचें मन हिरावून घेतलें होतें. स्वयंवराच्या दिवशीं त्यानें हजर असलेल्या सर्व तरुण राजकुमारांचा पराभव केला तर त्याला राजकन्या वरमाळा घालील व त्याला राज्य पण मिळेल. कंकण राज्य तसें मोठें नव्हतें. परंतु तें राज्य हातीं आल्यावर हळूहळू तें वाढवितां येईल. तो एका म्हातारीच्या घरीं उतरला आणि स्वयंवराच्या मुहूर्ताची वाट पाहूं लागला.

स्वयंवराचा मुहूर्त जवळ आला. विद्युल्लतेशीं विवाह करण्याच्या हेतूनें जे राजकुमार आले होते त्यांच्या राहण्या जेवण्याची उत्तम व्यवस्था करण्यांत आली होती. चंद्रांगपण तेथें गेला. त्यानें तो कोणत्या देशाचा राजकुमार आहे हें सांगितलें नाहीं. तो एका उत्तम क्षत्रिय वंशांत जन्मला आहे एवढेंच सांगितलें.

मल्लयुद्ध, गदायुद्ध, धनुर्युद्ध व शेवटीं खड्गयुद्ध करून जो सर्वांचा पराभव करील त्यालाच राजकन्या स्वयंवराची माळा घालील असें ठरलें होतें.

जे राजकुमार स्वयंवरासाठीं आले होते त्यापैकीं अर्धे अधिक मल्लयुद्धांतच हारले.





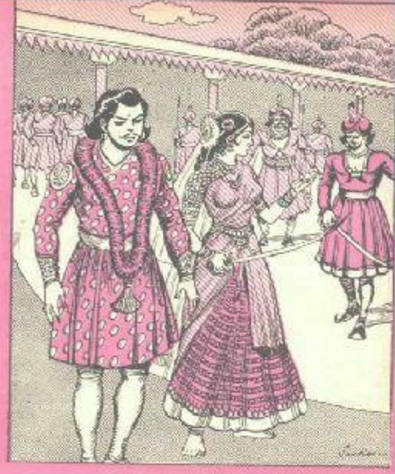
जे मल्लयुद्धांत हारले नव्हते ते गदायुद्धांत हारले. चंद्रांगनें राजकुमार म्हणून स्वतःची ओळख सांगितली नव्हती. म्हणून त्याच्याकडे कोणी लक्ष दिलें नाहीं. पण तोच जिंकेल असें राजाला स्वप्नांत देखील वाटलें नव्हतें. त्यानें एका मागून एक मल्लयुद्धांत, गदायुद्धांत व धनुर्विद्येत जिंकणाऱ्या लोकांचा पराभव केलेला पाहून सर्व थक्क झाले. मल्लयुद्धांत एका मिनिटांत प्रतिपक्षी चीत खालीं पडला. गदायुद्धांत प्रवीण राजकुमाराची गदा दूर जाऊन पडली. धनुर्विद्येत प्रवीण मनुष्यदेखील धनुष्य व बाण टाकून पाठमोरा निघून गेला. शेवटीं खड्गयुद्धांत जो वीर युद्धाला आला त्याच्या तलवारीचे दोन तुकडे होऊन पडले. विद्युल्लता वरमाळा हातांत घेऊन चंद्रांगला घालायला पुढें आली. त्याच वेळीं तारांग रथांत बसून तेथें आला. तो देखील स्वयंवरासाठींच आला होता. चंद्रांगाची आई वारल्यावर तिचा दहन-संस्कार भावाच्या वतीनें त्याला करावा लागला. म्हणून स्वयंवराला यायला त्याला उशीर झाला.

तारांग गुर्जर राजा आहे हें जेव्हां कंकण राजाला कळलें तेव्हां तो उशिरां आल्याबद्दल त्याला वाईट वाटलें. कारण मोठमोठे राजे हार मानून निघून गेले व एक सामान्य क्षत्रियाशीं गुर्जर राजा समक्ष कंकण राजकन्येचा विवाह होणार. गुर्जर राजा सर्व विद्यांत प्रवीण असणार. परंतु त्याला यायला उशीर झाला होता परंतु त्या परिस्थितींतहि त्याला एक गोष्ट सुचली. म्हणाला—"महाराज! यावें यावें! उशीर झाला म्हणून कांहीं हरकत नाहीं. आपण या वीर तरुणाला सर्व विद्येंत जिंकलेंत तर माझी मुलगी आपल्यालाच वरमाळा घालील." कंकण राजाला वाटलें कीं गुर्जर देशाच्या राजाच्या हातीं तो तरुण वीर मारला गेला तर एका हलक्या क्षत्रिय कुळांत आपल्या मुलीचा विवाह करून दिल्याचें दुःख मनाला राहणार नाहीं.

तारांग अपाली तलवार उपसून खड्गयुद्धासाठीं चंद्रांगच्या समोर येऊन उभा राहाला. त्यानें चंद्रांगला ओळखलें नाहीं. परंतु चंद्रांगनें त्याला ओळखलें आणि हातांतली तलवार खालीं फेंकून दिली. विद्युल्लतेनें त्याच वेळीं वरमाळा चंद्रांगच्या गळ्यांत घातली. त्याची तलवार हातांत घेऊन ती तारांगला ती म्हणाली—"युद्ध करून हे दमले आहेत. तुम्हांला खड्गयुद्ध करावयाचेंच असेल तर माझ्याशीं करावें."

चंद्रांग चकित होऊन तिच्याकडे पाहूं लागला. त्यानें तारांग काय करतो हें पाहिलें. यावेळेस तारांगनें चंद्रांगला ओळखलें. त्यानें आपली तलवार म्यानेंत ठेवली आणि कोणाला कांहीं सांगितल्याशिवाय रथांत बसून निघून गेला.

विद्युल्लतेनें चंद्रांगच्या गळ्यांत वरमाळा घातली होती. म्हणून त्या दोघांचा विवाह समारंभ ठरला. कंकण राजाला नंतर कळलें कीं त्याचा जांवई सामान्य क्षत्रिय नसून



गुर्जर राजाच्या थोरल्या राणीचाच मुलगा आहे. तेव्हां त्याला फार आनंद वाटला.

तारांग आपल्या राजधानींत गेला व आपल्या प्रधानाला म्हणाला—"मला हें राज्य नको. माझा धाकटा भाऊ कंकण देशांत राहातो. त्याला हें राज्य द्यावें."

अशातऱ्हेनें चंद्रांग गुर्जर व कंकण देशांचा राजा झाला. विद्युल्लता दोन्ही देशांची राणी झाली. तारांग आपलें राज्य सोडून निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! मला एक गोष्ट कळत नाहीं, विद्युल्लतेनें गुर्जर राणी होण्याची संधी

चांदोबा





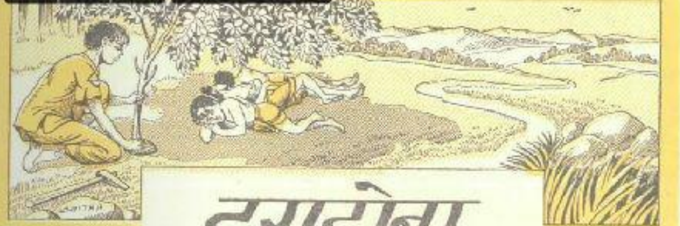

मिळाली असून गुर्जर राजाशीं युद्ध करण्याचा विचार कां केला? एका यःकश्चित माणसाच्या गळ्यांत तिनें वरमाळा कां घातली? विद्युल्लतेशीं युद्ध करण्याचें तारांगनें कां नाकारलें हें बरोबर. परंतु आपल्या भावाशीं युद्ध करून त्यानें तिला जिंकण्याचा यत्न कां केला नाहीं? या प्रश्नांचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायावर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"विद्युल्लतेनें नियमाचें पालन केलें. एकदां ठरलें तें ठरलें. आपणच नियम करून आपणच तो मोडणें तिला पसंत नव्हतें. तिचे वडील नियम मोडायला तयार झाले होते. पण तिनें त्यांना तो मोडूं दिला नाहीं. तारांग स्वाभिमानी व शूर नव्हता. कारण गुर्जर देशाचे दोन तुकडे करण्याचें ठरलें तेव्हां चंद्रांगला तें आवडलें नाहीं व तसें त्यानें बोलून दाखविलें. पण तारांग कांहींच बोलला नाहीं. एका मुलीशीं युद्ध करणें बरोबर नाहीं असें त्याला वाटलें असावें. त्याबरोबरच आपण तिच्याशीं खड्गयुद्ध करण्यांत हारलों तर आपली मान खालीं होईल, ही भीति पण त्याला वाटली व तेंच खरें कारण होतें. सर्वांना असेंच वाटलें कीं एका मुलीशीं युद्ध करण्यासदेखील जो मागें पुढें करतो तो राज्य काय करणार? या गोष्टीची जाणीव त्याला झाली असावी. म्हणून तो राज्य सोडून निघून गेला."

अशातऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

(कल्पित)





दगडोबा

चंद्रनगर येथें एक गरीब विधवा रहात होती. ती काबाडकष्ट करून कसाबसा आपला उदर निर्वाह करीत असे. तिला एकच एक मुलगा होता. त्याचें नांव दगडू होतें. त्याला साजेल असेंच तें नांव होतें. आईला त्याची काडीभर देखील मदत मिळत नसे. आईला नेहमीं त्याची काळजी वाटे, होणार कसें या मुलाचें पुढें?

एकदां त्याच्या आईनें लाकडें फोडून घेऊन यायला सांगितलें. तीनदां सांगितल्यावर त्यानें कळल्यासारखें डोकें हलविलें. नंतर कुऱ्हाड खांद्यावर टाकून तो गातगात रानांत निघाला. रानांत जायची वाट एका मैदानांतून जात होती. त्या मैदानांत त्याला कडक उन्हांत तिघे तरुण मुलगे झोंपत घोरत पडलेले दिसले.

दगडूला त्यांची दया वाटली. त्यानें जवळच्या एका झाडाच्या फांद्या तोडल्या व त्यांची सांवली त्या तिघांवर पडेल अशा-तऱ्हेनें त्या जवळच पुरून ठेवल्या. काम पुरें करून तो पुढें जाऊं लागला तेव्हांच ते तिघे जागे झाले. त्यांनीं त्याला विचारलें—"काय रे, बाबा! आमच्यासाठीं तूं इतकी सांवलीची कां व्यवस्था केलीस?"

"कडक ऊन पडलें आहे. तुम्हांला चांगली झोप लागावी म्हणून" दगडू म्हणाला.

"मोठा गुणी दिसतोस कीं रे! बरें जा, तुला आम्ही वर देतों, तुझ्या मनांत जी इच्छा उत्पन्न होईल ती तावडतोब पुरी होईल." ते म्हणाले. ते त्रिदेव होते म्हणून त्यांना तसा वर देण्याचा अधिकार पण होता.

श्री. मु. द. संसारे

पण दगडोबाला तें कांहीं कळलें नाहीं. काय उत्तर द्यावें हेंदेखील त्याला सुचलें नाहीं. त्यानें दोघांना नमस्कार केला व रानांत निघून गेला. तो लाकडें तोडूं लागला. त्यानें एक मोठी मोळी तयार केली. पण ती त्याला उचलतां येईना. त्याला काय करावें हें सुचेना. तेव्हां तो त्या मोळीवर चढून बसला. मी ही मोळी उचलून घरीं घेऊन जाणें मला शक्य नाहीं. पण ही मोळीच मला उचलून घेऊन जाऊं शकली तर किती बरें होईल? त्याच्या मनांत आलें.

झालें त्याबरोबर ती मोळी आकाशांत उडूं लागली व दगडूच्या घराकडे जोरानें जाऊं लागली. ती मोळी अधांत्री मुख्य रस्त्यावरून जात असतां राजवाड्यांतून राजकन्येनें त्याला पाहिलें. तिला गंमत वाटली व ती हंसली. दगडूनें राजकन्या प्रभावतीला हंसतांना पाहून म्हटलें–"तूं मला पाहून हंसते आहेस, पण लक्षांत ठेव माझ्याशीं तुझें लग्न झालें म्हणजे पाहून घेईन." तो तें म्हणाला तेव्हां त्याला आपल्या मनांतल्या इच्छेप्रमाणें होण्यास आपल्याला वर प्राप्त आहे, हें त्याला कोठें कळत होतें?

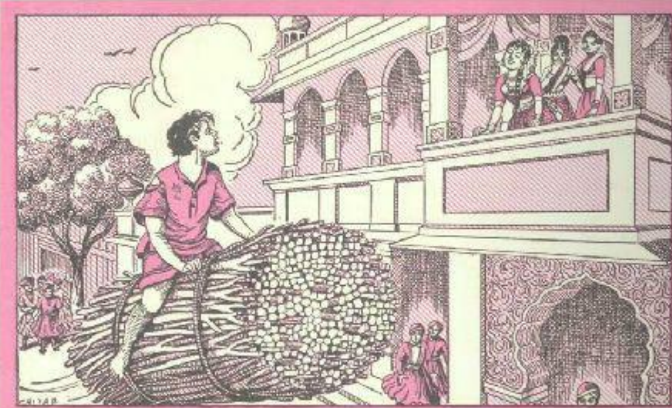
पण त्याला वर मिळाला होता तसेंच झालें. राजकन्येचें हंसणें बंद झालें व खिडकीजवळ मन मारल्यासारखी ती बसून राहाली. तिच्या दासी व सखी तें दृश्य पाहून चकित झाल्या व तिची समजूत घालण्याचा यत्न करूं लागल्या. शेवटीं त्यांनीं तें सर्व राजाला जाऊन सांगितलें.

राजानें आपल्या मुलीकडे पाहून विचार केला, दुःखी कां होणार नाहीं? लग्नाचें वय झालें आहे. लवकर लग्न करून टाकलें पाहिजे. नंतर मुलीला बोलावून म्हणाला– "मुली! तुझें लग्न करून टाकावें म्हणतों. तुला जो कोणी राजकुमार पसंत पडला असेल तर सांग."

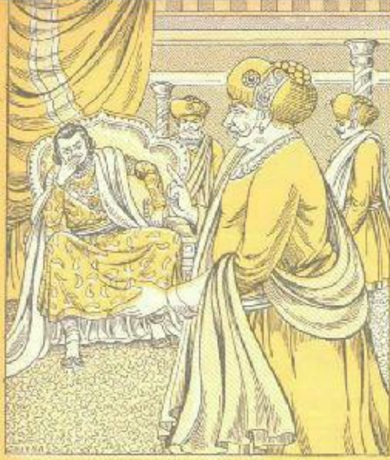
प्रभावती म्हणाली–"थोड्या वेळापूर्वीं एक जण लाकडाच्या मोळीवर बसून गेला. त्या तरुण मुलाशिवाय मी आणखी कोणाशीं लग्न करणार नाहीं."

मुलगी म्हणाली तें राजाला कळेना. म्हणून प्रभावतीच्या मैत्रिणींनीं घडलेलें वृत्त थोडक्यांत सांगितलें. तें ऐकून राजाला मुलीच्या मूर्खपणावर राग आला.

प्रभावतीनें ज्याच्याशीं लग्न करण्याचें मनाशीं ठरविलें होतें त्याचें नांवदेखील तिला







माहित नव्हतें. अशा प्रकारचें तन्हेवाईक वागणें राजाला मुळींच आवडलें नाहीं. तिला शिक्षा करून तिची खोड मोडण्याचें त्यानें ठरविलें. परंतु राजाचा प्रधान म्हणाला–"आपल्याला हेंच कयतें एकुलतें एक अपत्य. आपण तिच्यावर असा राग काढला तर ती कोणकडे जाणार? शिवाय ज्या मुलावर तिचें प्रेम आहे तो कोणत्या तरी देशाचा राजकुमार नसेल कशावरून? म्हणून घाई करूं नये."

"प्रथम त्याला धरून आणलें पाहिजे." राजा म्हणाला.

"गांवांत लग्नाला योग्य जितके तरुण आहेत त्या सर्वांना मेजवानीला बोलवा. जी तरुण मंडळी मेजवानीला येतील त्यांपैकीं राजकुमारीला पसंत पडलेला मुलगा कोण हें सहजीं कळूं शकेल. कारण राजकुमारी स्वतःच त्याला ओळखील" मंत्र्यानें सुचविलें.

राजाला तो सल्ला पसंत पडला. त्यानें राजधानींतल्या सर्व घरंदाज तरुणांना मेजवानीला बोलाविलें आणि राजकन्येला म्हणाला–"सांग, त्यांपैकीं तूं पसंत केलेला मुलगा कोण?" प्रभावतीनें जवळ जाऊन प्रत्येक तरुणाला न्याहाळून पाहिलें व म्हणाली–"माझें प्रेम ज्याच्यावर आहे तो येथें आलेला नाहीं."

राजाला तें उत्तर ऐकून इतकी चीड आली कीं तेथल्या तेथें त्या मूर्ख मुलीला ठार करावेंसें त्याला वाटलें. प्रधानानें पुन्हां त्याला अडविलें. गांवांत लग्नाला योग्य इतर तरुण पुष्कळ आहेत. त्यांना एकदां मेजवानी द्यावी. राजकुमारीचें प्रेम ज्याच्यावर आहे तो सामान्य घराण्यांत जन्मलेला मुलगा असेल.

"माझ्या मुलीचें लग्न एका अशा सामान्य घरांत जन्मलेल्या माणसाशीं व्हावें

हें मला मुळींच पसंत पडणार नाहीं." असें राजा म्हणाला.

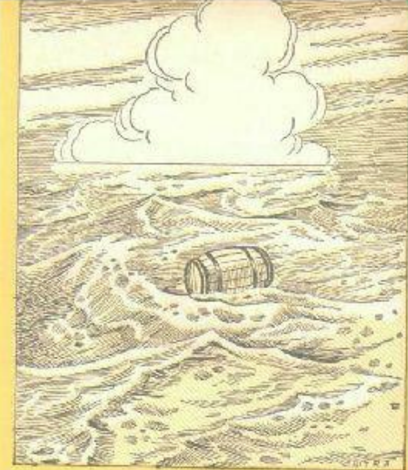
"जगांत सर्वच गोष्टी मनुष्य योजतो तशा होत नाहींत. ईश्वरेच्छा कांहीं निराळीच असते. त्याविरुद्ध मनुष्याचा सर्व प्रयत्न फुकट असतो." प्रधान म्हणाला.

राजानें आणखी एक मेजवानी दिली. राजधानींतलीं सर्व गरीब तरुण मंडळी मेजवानीला आली. परंतु तें दगडूला कळलें नाहीं. त्याच्या आईला कळलें. तिनें त्याला आग्रह करून मेजवानीला जायला सांगितलें. तो जायला तयार झाला नाहीं. ती म्हणाली–"वेड्या! पंचपक्वान्नांचें जेवण आहे. पोट भर खाऊन ये." आईनें त्याला ढकलून घराबाहेर काढलेंच तेव्हां तो जुने फाटके कपडे घालून मेजवानीला गेला.

राजकन्येनें त्याला पाहतांच ओळखलें व म्हणाली–"हा माझा प्रियकर!"

"तूं या दगड्याशीं लग्न करणार?" राजानें रागांत राजकन्येस विचारलें. त्या वेळीं त्याचें नांव दगडू आहे हें राजाला माहीत नव्हतें.

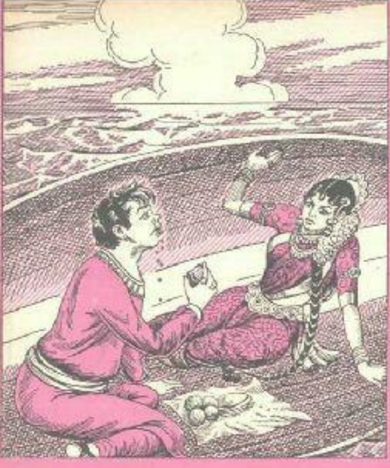
"होय!" प्रभावती म्हणाली. हें ऐकून राजाला भयंकर संताप आला. म्हणाला–



"ठीक, कर या दगडोबाशीं लग्न. पुढें मला जें करावयाचें तें मी करीन."

लगेच पुरोहिताला राजानें बोलाविलें व दगडूशीं प्रभावतीचें लग्न करून दिलें. लग्न झाल्यावर राजानें दोघांना एका पिंपांत बसविलें व समुद्रांत दूर खोल पाण्यांत तें पिंप नेऊन सोडलें. ओहोटीच्या लाटे बरोबर तें पिंप समुद्रांत जास्त आंता गेलें.

राजाची ती भयंकर आज्ञा राजकन्येच्या मैत्रिणींना कळली म्हणून बरें झालें. त्यांनीं, दोघांना पिंपांत घातलें व त्यांच्याजवळ खाण्यापिण्याच्या पुष्कळ वस्तू बांधून दिल्या.



पिंपांत बसून दगडू प्रभावतीला म्हणाला– "आपलें मरण जवळ येऊन ठेपलें आहे." "राजकन्या म्हणाली–"हो, पिंपांत कोठें भोंक नसेल तर हवेच्या अभावीं आपल्याला मरण येईल. भोंक असेल तर पिंपांत पाणी शिरेल व आपण पाण्यांत बुडून मरूं. यदाकदाचित आपण त्यांतूनहि बांचलोंच तर माझ्याजवळ खाण्यापिण्याचे जे पदार्थ आहेत ते संपले कीं नंतर मरण हें येणारच." असें म्हणत ती रडूं लागली.

"अरे रडण्याचें कारण काय? आपण आतां तर जिवंत आहों." दगडू म्हणाला.

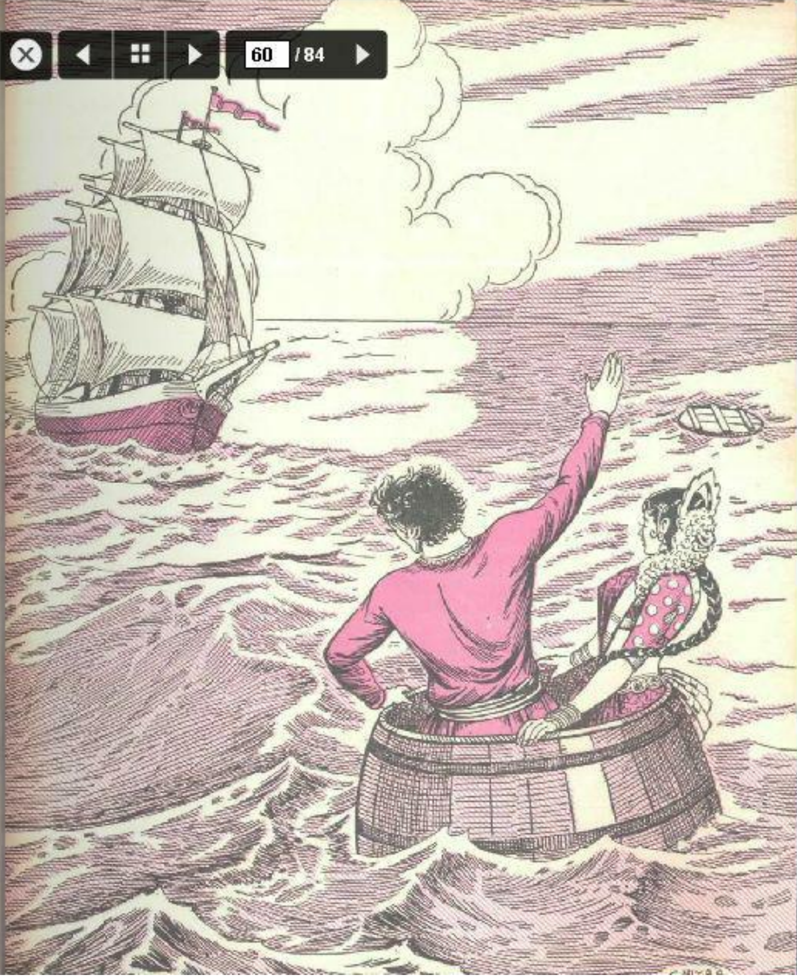
"तुला बिल्कुल कळत नाहीं. तूं बाबा म्हणतात तसा दगडोबा आहेस. एकादें जहाज आलें व आपल्याला कोणी पाहून वांचविलें तर आपण वांचणार." राजकन्या म्हणाली.

"तुला जहाजच पाहिजे ना? मी मनांत आणलें तर एका क्षणार्धांत तें समोर उभें राहील. मला त्या तिघांनीं एक वर दिला होता ना, कीं माझ्या मनांत जें येईल तें होईल." दगडू म्हणाला.

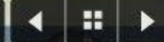
"तुला असा वर आहे तर काय करीत होतास दगडोबा! एक जहाज कर ना निर्माण!" राजकन्या म्हणाली.

"त्यासाठीं इतकी घाई कशाला? पहिल्यानें खायला काय आणलें आहेस तें तर काढशील कीं नाहीं?" दगडू म्हणाला.

प्रभावतीचा जीव कासावीस झाला होता. या पिंपांतून बाहेर कसें निघावें, हा एकच एक विचार तिच्या मनांत होता. तिनें खाण्यासाठीं म्हणून जें कांहीं आणलें होतें तें दगडूच्या समोर ठेव. दगडू खायला बसला. दगडूनें पिंपाचें झांकण उघडलें पाहतों तर समोर एक जहाज. नवरा बायको त्यांत बसून किनाऱ्यावर पोंचली व घरीं आलीं.







प्रभावतीच्या सूचनेवरून दगडूनें विचार केला कीं त्यांना राहण्यासाठीं एक राजवाडा असावा. त्यांत सर्व सुखसोयी व नोकर-चाकर असावेत. राजवाड्याच्या चारीबाजूला उद्यान असावें. तसेंच झालें.

राजवाड्यांत कांहीं दिवस दोघं सुखानें राहाली. नंतर एकदां प्रभावती दगडूला म्हणाली—"एक गोष्ट आणखी झाली पाहिजे. तूं दिसायला बावळट दिसतोस. तूं दिसायला सुंदर व्हावास व तुझा बावळट-पणा नाहींसा व्हावा."

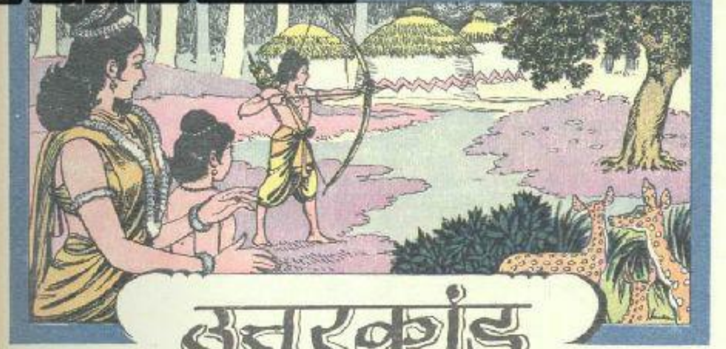
"तुला तेंच हवें असेल तसें होईल!" दगडोबा म्हणाले.

झालें, दगडूनें तसा विचार केला त्या-बरोबर त्याला सुंदर रूप आलें व त्याला बुद्धीपण आली. आतां त्याला प्रत्येक वेळीं बायकोच्या सल्ल्याप्रमाणें काम करण्याची किंवा वागण्याची गरज राहाली नाहीं. त्याला मिळालेला वर त्याला उपयोगी पडला. त्याच्या मनांत आलें कीं आपण राजा व्हावें व आपल्याजवळ एक राज्य असावें. त्या-प्रमाणें त्याला राज्य मिळालें. त्याच्या राज्यांत प्रजा सुखी झाली.

प्रभावती व दगडोबाला पिंपांत घालून समुद्रांत फेंकून दिल्याबर राजाला फार वाईट वाटलें. कांहीं दिवसानंतर तो शिकारीला गेला असतां त्याला एक राजवाडा दिसला. तो राजवाड्यांत गेला. तेथें त्याला त्याची मुलगी भेटली. त्याला फार आनंद झाला.

दगडूनें आपल्या आईला बोलवून घेतलें. म्हातारीला पण आनंद झाला. ती आपल्या मुलाला 'दगडू' 'दगड्या' न म्हणतां दगडूराव म्हणूं लागली. म्हातारपणीं तिला सुख मिळालें.





उत्तरकांड

यमाबरोबर युद्ध करण्याचें ठरवून रावणानें यमलोकावर स्वारी केली. तेथें नाना तऱ्हेची नरक यातना सहन करणारे नाना प्रकारचे पापी त्याला दिसले. त्याच प्रमाणें पुण्यकर्म करून सुखोपभोग करणारे पुण्यवान लोक पण रावणाला दिसले. कुरूप व क्रूर यमकिंकर पापी लोकांना किडे खायला लावीत होते. कुत्रे त्यांच्या अंगाचे लचके तोडीत होते. वैतरणी नदींत व तापलेल्या वाळूंत त्यांना फेंकून देण्यांत येत होतें. नरकांत पडलेल्या लोकांची स्थिति प्रेतासारखी होती. जखमा झाल्यामुळें व दमून भागून गेल्यामुळें पापी लोक रडत होते तर दुसरीकडे पुण्यवान आनंदांत गर्क होऊन गेले होते.

लक्षावधि पापी लोकांना ते कष्ट सहन करीत असतांना पाहून रावणाला त्यांची सर्वां कींव आली. तो त्या यमयातनेंतूनना मुक्त करण्यासाठीं धांवला. तें पाहून यमदूतांना राग आला. त्यांनीं रावणावर शस्त्रास्त्र प्रहार सुरू केला. कित्येक पुष्पक विमानांत शिरून त्यांतल्या वस्तूंचा नासधूस करूं लागले. परंतु तें विमान अक्षय होतें. म्हणून कोणी कांहीं बिघाड करूं शकला नाहीं. मोडलेला भाग पुन्हां पहिल्यासारखा होऊन गेला.



त्यानंतर नारद सरळ यमाकडे गेला. यमानें त्याला आदरपूर्वक बसायला सांगितलें व येण्याचें कारण विचारलें.

नारद मिस्मिलपणें स्मित करून म्हणाला– "यमराजा! तुला माहीत असेल, कदाचित माहीत नसेल हि, दशग्रीव नांवाचा राक्षसांचा एक महाप्रतापी व अजेय राजा तुला जिंकण्याची प्रतिज्ञा करून येत आहे. तुझा अधिकार व तुझें शासन कार्य तूं कसें काय चालवणार आहेस, हें पहा." नारद बोलतच होता, तेवढ्यांत यमाला दुरून तें दिव्य विमान येत असलेलें दिसलें.

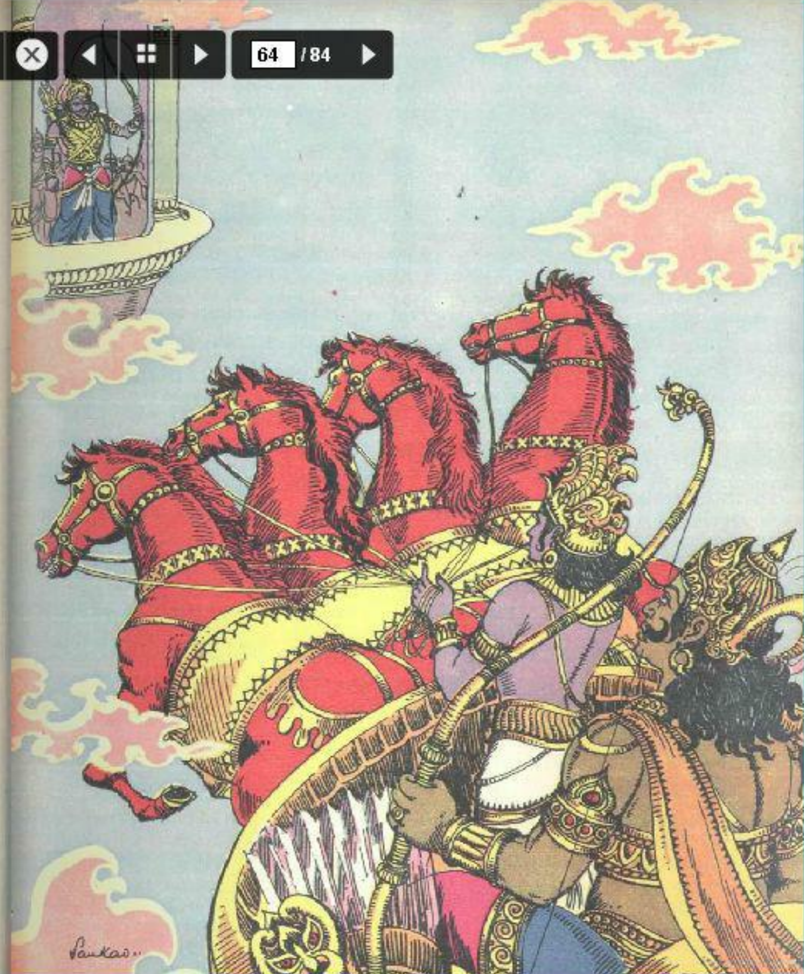
रावणानें यमाच्या किंकरांशीं कांहीं वेळ युद्ध केलें. नंतर त्यानें त्यांच्यावर आपलें पाशुपतास्त्र सोडलें. त्यामुळें यमलोकाच्या त्या प्रदेशाला आग लागली आणि 'हां हां' म्हणतां वृक्षलता जळून भस्म होऊन गेल्या. आगीचे लोट चहूंकडे पसरूं लागले व यम-कींकर त्यांत किड्यासारखे जळून जाऊं लागले.

रावणानें व त्याच्या मंत्र्यांनीं गर्जना केली व त्या आवाजानें त्रिलोक हादरलें. ती गर्जना ऐकून यमाला कळलें कीं रावणाचा जय झाला असावा. त्यानें आपल्या सारथ्याला बोलावून रथ तयार करायला सांगितलें.

एका क्षणार्धांत एक रथ तयार होऊन आला. त्याला तांबडे घोडे होते व स्वतः मृत्युदेव हातांत मुद्गल व यमपाश घेऊन येऊन उभा राहाला.

यम रथांत बसला तेव्हां एका बाजूला कालदंड व दुसऱ्या बाजूला कालपाश ठेवलेले होते. अशा तऱ्हेनें यम सर्व तयारी करून युद्धाला निघाला तेव्हां त्रिलोक भयभीत होऊन तिकडे पाहूं लागलें.

यमाचा रथ सरळ रावणासमोर जाऊन उभा राहाला. यमाचा तो भयंकर रथ पाहून व समोर भयंकर मृत्यूला उभा पाहून





रावणाचे मंत्री दचकले व पाठ फिरवून पळूं लागले. पण रावण थोडा देखील भ्याला नाहीं. तो तेथेंच उभा राहाला.

दोघांचें सात रात्रीं भयंकर युद्ध झालें. यमानें अस्त्रप्रहार करून रावणाला जखमी केलें. परंतु रावण भ्याला नाहीं कीं जागचा हलला नाहीं. एवढेंच नव्हें तर रावणानें यमाला बाणवृष्टि करून जखमी केलें.

तें पाहून मृत्यु यमाला म्हणाला—"यम-धर्मराजा! मी करतों या राक्षसाशीं युद्ध. एका क्षणांत मी त्याला ठार करतों. ठार करणें हा माझा जन्मसिद्ध अधिकार आहे. मी कित्येक राक्षसांना ठार केलें आहे. प्रलयकालांत तर त्रिलोकाचा नाश झालेला स्वतःच्या डोळ्यांनीं मी पाहिला आहे. मग या क्षुद्र राक्षसाची काय कथा?"

"तूं पहा तर, मी एका क्षणांत त्याचा नाश करतों." असें सांगून यमानें कालदंड हातीं घेतला. त्यांतून ज्वाळा बाहेर येत होत्या. कालदंडच तो, भयंकर दिसत होता.

यम आतां कालदंड फेंकणार, तेवढ्यांत स्वतः ब्रह्मदेव प्रत्यक्ष होऊन म्हणाला—"यमा कालदंड मागें घे. त्याच्यासमोर सर्व अस्त्रें फुकट. मी रावणाला जो वर दिला आहे तो याचा प्रयोग केलास तर निरर्थक व खोटा ठरेल. म्हणून माझ्या लाजेस्तव तूं तो कालदंड मागें घे. याशिवाय समज, माझा वर खरा ठरला तर कालदंड खोटा ठरेल. तेंदेखील बरोबर नाहीं. म्हणून दोघांची लाज राखणें तुझें कर्तव्य आहे. मी मृत्यूची सृष्टि केली तेव्हां कालदंडाची पण केली होती. म्हणून एकाला खरा व दुसऱ्याला खोटा करणें बरोबर नाहीं."

ब्रह्मदेवाच्या शब्दाला मान देऊन यमानें आपला कालदंड बाजूला उचलून ठेवून दिला. रावणाला मारणें इतर कोणत्याहि प्रकारें अशक्य आहे हें समजून तो रणांगणावरच अंतर्धान झाला व ब्रह्मादिक देवांच्या बरोबर स्वर्गलोकी निघून गेला.

रावणानें यम कोठें दिसत नाहीं हें पाहून स्वतःचा जय झाल्याचें जाहीर केलें. तो पुष्पक विमानांत बसून यमलोकांत शिरला. तें सर्व पाहून विघ्नसंतोषी नारदाला आनंदच झाला.

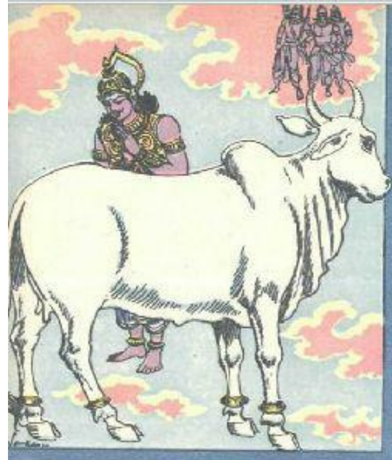
यमाला जिंकून व मारीच वगैरे आपल्या मंत्र्यांची शाबासकी मिळवून रावण पुष्पक विमानांत बसून पाताळलोकीं गेला. समुद्रांत वरुणाचें राज्य होतें. त्यानें भोगवती नगरी जिंकली. त्या नगरींतच वासुकी वगैरे मोठ-मोठे नाग रहात होते. तेथून तो मणिमति नगरास गेला. तेथें निवातकवच वगैरे रहात होते. निवातकवच आपलीं शस्त्रास्त्रें घेऊन रावणाशीं युद्ध करण्यास तयार होऊन आले.

एक वर्षभर युद्ध चालू होतें. पण जयापजयाचा निर्णय होऊं शकला नाहीं. तेव्हां ब्रह्मदेव प्रगट झाला व त्यानें दोघां-मध्यें संधी करून दिली. त्यानें अग्नीला साक्षी ठेवून दोघांमध्यें कायमची नोकरी घडवून आणली आणि ब्रह्मलोकीं निघून गेला. रावण निवातकवचांच्या राज्यांत



त्यांचा पाहुणा म्हणून एक वर्षभर राहाला. तो परस्थानीं पण स्वदेशासारखाच सुखी झाला. निवातकवचांकडून रावणानें नव्याण्णव माया शिकून घेतल्या. नंतर वरुणाचा शोध काढीत निघाला.

वाटेंत कालकेय याचें यश्मनगर लागलें. रावणाचें कालकेयांशी युद्ध झालें. रावणानें अनेक कालकेय वीरांचा वध केला. या युद्धांत ठार झालेल्या वीरांत विद्युत्जिव्ह पण एक होता. शूर्पणखेचा तो पति होता. तो फार मोठा वीर होता. विजेसारखी त्याची जीभ होती व तो राक्षसांना आपल्या



जिभेनें पकडून गिळून टाकीत असे. रावणानें त्याला तलवारीनें ठार केलें. रावणाच्या हातीं एकंदर चारशें वीर ठार झाले.

तेथून रावण वरुणाच्या राजवाड्यांत आला. तो वाडा एक पांढऱ्या शुभ्र ढगासारखा मोठा व कैलाश पर्वतासारखा गगनचुंबी होता. तेथें कामधेनु होती. तिच्या दुधापासूनच क्षीरसागर झाला होता. क्षीरसागरांतूनच चंद्र व अमृत यांचा जन्म झाला. त्याचा फेस खाऊन तेवढ्यावरच कांहीं ऋषि व मुनि जगत होते. शंकराचें वाहन नंदी कामधेनूचाच मुलगा.

अशा कामधेनूला रावणानें प्रदक्षिणा घातली आणि वरुणाच्या वाड्याकडे वळला. वरुणाच्या शूर अनुयायांनीं रावणाला अडविलें. रावणानें त्या सर्वांना ठार केलें. उरलेल्यांना तो म्हणाला—"जाऊन आपला राजा वरुण याला सांगा कीं रावण युद्ध करण्यासाठीं आला आहे."

वरुणाचे मुलगे व नातवंडें सर्व आपल्या अनुयायांसह रथांत बसून रावणाशीं युद्धाला आले. पण रावण आणि त्याचे मंत्री यांच्या हातीं त्यांचा पराभव झाला. सर्व नोकर-चाकर ठार झाले व वरुणाचे मुलगे कसेबसे आपला जीव घेऊन रणांगणावरून पळून गेले. नंतर रावणानें वरुणाकडे निरोप धाडला तेव्हां तो घरांत नसल्याचें रावणाला कळलें. त्या वेळीं तो गायनाच्या कार्यक्रमासाठीं ब्रह्मलोकांत गेला होता.

रावणानें आपला जय झाल्याचें जाहीर केलें व अश्म नगराकडे वळला. तेथें त्याला एक भव्य इमारत दिसली. त्या वाड्याला शोभेसाठीं तोरणें व मोत्यांच्या झालरी बांधल्या होत्या. सोन्याचे खांब व स्फटिकाचे जिने दिसले. रावण प्रहस्ताला म्हणाला—"चवकशी कर कीं हें घर कोणाचें आहे?"

प्रहस्त किल्ल्याचा पहिला कोट पार करून आंत गेला तेव्हां त्याला कोणी दिसलें नाहीं. सात कोट पार करून तो आंत गेला तेव्हां त्याला एक दिव्य ज्वाला दिसली. त्या ज्वालेच्या मध्यभागीं एक दिव्य पुरुष दिसला. त्याच्या तोंडावर सूर्याचें तेज होतें. म्हणून त्याच्याकडे नुसतें पाहाणें देखील प्रहस्ताला अशक्य झालें. प्रहस्ताला पाहून त्या दिव्य पुरुषानें स्मित केलें. त्याचें स्मित पाहून प्रहस्ताला आनंद झाला. तो परत रावणाकडे गेला व त्यानें जें कांहीं पाहिलें तें वर्णन करून रावणाला सांगितलें.

तें कळल्यावर रावण पुष्पक विमानांतून खालीं उतरला व त्या राजवाड्यांत प्रवेश करूं लागला. परंतु त्याच वेळीं एक भयंकर आकृति दार अडवून उभी असलेली त्याला दिसली. त्याच्या डोक्यावर चंद्र चमकत होता. तोंडांतून भयंकर ज्वाळा येत होत्या. त्याचे ओठ लाल होते व तोंड गौरवर्ण. त्याच्या जटा वर बांधलेल्या होत्या. मोठमोठ्या पिळदार मिशा त्याला होत्या. लांब दाढी होती. मोठमोठे दांत होते व हातांत मुद्‌गल होतें. ती भयंकर आकृति पाहून रावणाच्या सर्वांगावर कांटा उभा राहाला.



तो रावणाला म्हणाला—"राक्षसा! भिऊं नकोस! बोल, तुला काय पाहिजे?"

"मला युद्ध करावयाचें आहे!"

"कोणाशीं युद्ध करावयाचें आहे? माझ्याशीं कीं बलीशीं?" त्या आकृतीनें विचारलें.

"ज्याचा हा राजवाडा आहे त्याच्याशीं नाहीं, तूं ज्याच्याशीं युद्ध करायला सांगशील त्याच्याशीं!" रावण म्हणाला.

"आंत बली आहे. त्याच्याशीं तुला युद्ध करावयाचें असेल तर कर." ती आकृति म्हणाली.

रावण आंत गेला. सूर्यासारखा बलीचा तेजस्वी चेहरा पाहून रावणाचे डोळे दिपून गेले. बलीनें रावणाला उचलून मांडीवर बसवून विचारलें—"कशासाठीं आला होतास? काय वाटेल तें माग."

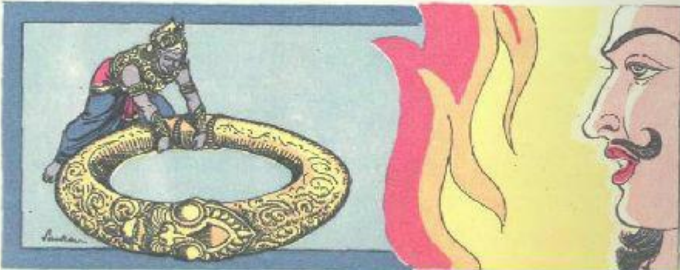
"आणखी कांहीं इच्छा नाहीं. कांहीं थोर लोकांकडून ऐकतों कीं विष्णूनें तुम्हांला फंसवून या बंधनांत बांधून ठेवलें आहे. तुम्हांला सोडवण्याची इच्छा माझ्या मनांत आहे व तेवढी शक्ति पण माझ्या अंगांत आहे. म्हणून तें काम मी करणार आहें." रावण म्हणाला.

"असें होय? तर मग ऐक. तुला एक गोष्ट सांगून ठेवतों. तेथें पडलेलें तें कुंडल घेऊन ये." बली म्हणाला.

रावणानें जवळ जाऊन पाहिलें, तें कुंडल रथाच्या मोठ्या चाकाएवढें होतें. रावण तें उचलूं लागला. परंतु तो तें उचलूं शकला नाहीं. त्यानें दोन्ही हातांनीं तें उचलण्याचा यत्न करून पाहिला. परंतु तो देखील फुकट गेला. रावणाला आपल्या शक्तीचा गर्व होता. त्याची मान खालीं झाली.

तें पाहून बलीनें रावणाला जवळ बोलावलें व म्हणाला—"जें कुंडल तूं जागचें हलवूं शकला नाहींस तें कुंडल आमचे पूर्वज हिरण्यकश्यपु कानांत घालीत असत. त्यांना अनेक वर प्राप्त होते. अमरपणाचा वर पण त्यांना प्राप्त होता. परंतु शेवटीं विष्णूनें नरसिंहावतार घेऊन त्याचा वध केला. त्याच विष्णूला तूं दरवाज्यावर पाहिलें होतेंस."

तें ऐकून रावणाला भयंकर राग आला. तो पाय आपटीत दारापर्यंत आला. परंतु तेथें त्याला विष्णु दिसला नाहीं.





जलंधराची गोष्ट

ब्रह्मदेवाकडून वरप्राप्ती करून घेऊन तारकासुरानें त्रिलोक पादाक्रांत केला. तेव्हां इंद्राला कळलें कीं जलंधराचा वध करण्यास शंकराचा मुलगाच समर्थ होईल. म्हणून इंद्रानें कामदेवाला बोलावून त्याला त्या कामावर नेमलें. कामदेव आपला मित्र वसंत याला बरोबर घेऊन शंकर तपश्चर्या करीत बसला होता तेथें गेला. त्या वेळीं पार्वती सेवेला हजर होती. कामदेवानें आपला पुष्पबाण शंकरावर फेंकला. त्याबरोबर तपश्चर्या भंग झाली म्हणून शंकराला राग आला. त्यानें आपला तिसरा डोळा उघडला. त्यांतून अग्निवृष्टि होऊं लागली व त्यांत कामदेव भस्म होऊन गेला.

कामदेव भस्म झाल्यावर उरलेला अग्नि समुद्रांत पडला व त्यांतून एक मुलगा उत्पन्न झाला. तो मुलगा रडला तेव्हां देव घाबरून ब्रह्मदेवाकडे धांवले. ब्रह्मदेव त्यांना बरोबर घेऊन समुद्राकडे गेला व त्याला विचारलें—"हा कसला ओरडा?"

समुद्रानें आपला मुलगा त्यांना दाखवला व ब्रह्मदेवाला म्हणाला—"हा माझा मुलगा आहे. तुम्ही याचें नांव ठेवा व याची जन्मकुंडली लिहा."

ब्रह्मदेवानें त्या मुलाचें नांव जलंधर ठेवलें व म्हणाला—"याला शंकराशिवाय इतर कोणाचें भय नाहीं."

जलंधर ल्हानाचा मोठा झाला. वयांत आल्यावर समुद्रानें कालनेमीची मुलगी वृंदा म्हणजे तुळशीशीं त्याचें लग्न करून दिलें.

एकदां जलंधराच्या सभेंत राक्षसांचा गुरु शुक्राचार्य आला. त्यानें देवांचें राक्षसांशीं



कसें वैर वाढत गेलें याचा इतिहास सांगितला व म्हणाला—" देवांनीं राक्षसांवर जो अन्याय केला आहे त्याचा प्रतिकार करणें त्यांना आवश्यक वाटलें. सुरासुरांनीं समुद्राचें मंथन केलें तेव्हां त्यांतून चवदा रत्नें व अमृत पण निघालें. सर्व रत्नें देवांनीं आपसांत वांटून घेतलीं. समुद्राला किंवा राक्षसांना कांहींच दिलें नाहीं. अमृतदेखील तेच घेऊन जाऊं लागले. राहू त्यांतलें थोडें अमृत चोरून प्यालाच. म्हणून त्यांनीं त्याचा शिरच्छेद केला."

तो जुना इतिहास ऐकून जलंधरला राग आला. त्यानें घस्चर नांवाचा आपला एक दूत इंद्राकडे पाठविला व समुद्रमंथनांत त्यांनीं जीं रत्नें मिळविली होतीं त्यांतला वांटा परत द्यायला कळविलें. इंद्र गर्वानें त्याला म्हणाला—" माझा धाकटा भाऊ विष्णु यानें तुझ्यासारख्या अनेक राक्षसांचा वध केला आहे. मग तुझी कोण पर्वा करतो ?"

जलंधरानें त्या रागानें देवांशीं युद्ध आरंभिलें. त्याच्याशीं युद्ध करण्यासाठीं देव विष्णूला घेऊन आले. विष्णूनें जलंधरशीं अनेक वर्षें युद्ध केलें पण तो त्याला जिंकूं शकला नाहीं व स्वतःचा पराभव मान्य करून लक्ष्मीसह जलंधरच्या घरीं रहायला कबूल झाला. स्वतः विष्णूचाच पराभव झाल्यावर इंद्राच्या बाजूनें युद्ध करण्यास कोण पुढें पाऊल टाकणार ? म्हणून त्यांनीं नारदाकडे जाऊन त्याचे पाय धरले व म्हणाले— "नारदा ! या संकटांतून आमचें रक्षण होण्यास तूंच कांहीं तरी तोड सांग !"

नारद त्यांना मदत देण्याचें वचन देऊन जलंधरच्या घरीं गेला व म्हणाला— "जलंधरा ! तुझें हें वैभव असून नसून फुकट. अरे, हें उपभोगण्यासाठीं लोकोत्तर सुंदर स्त्री कोठें आहे तुझ्याकडे. या त्रिलोकांत एकच सुंदर स्त्री आहे. ती म्हणजे पार्वती. आणि तिनें त्या जोगड्या शंकराबरोबर स्मशानांत विहार करावा हें नाहीं बरोबर. तूं घेऊन ये तिला व आपली राणी कर."

नारदाच्या बोलण्यावर विश्वास करून जलंधरानें शंकराकडे निरोप पाठविला कीं ताबडतोब पार्वतीला माझ्याकडे पाठवून दे. शंकराला त्या गोष्टीचा राग आला व तो जलंधराशीं युद्ध करण्यास निघाला. भयंकर युद्ध झालें

जलंधराला एक युक्ति सुचली. त्यानें स्वतः शिवरूप धारण केलें. कांहीं राक्षसांना शंकराचे गण व्हायला सांगितलें व अशा तऱ्हेनें सर्व तयारी करून तो पार्वती होती तेथें गेला. त्यानें पार्वतीकडे नोकराकरवीं सांगून पाठविलें कीं स्वतः शंकर तुझ्या भेटीसाठीं आला आहे. परंतु पार्वतीसमोर आली तेव्हां तिचें सौंदर्य पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें व त्याचा पाय मागें सरकला.

पार्वतीला संशय आला. ती अदृश्य झाली व तिनें विष्णूचें ध्यान केलें. विष्णूनें तिला लगेच दर्शन दिलें व विचारलें—" पार्वती ! माझी आठवण कां ग काढलीस ?"



पार्वती म्हणाली—" जलंधरची बायको वृंदा एक महा पतिव्रता आहे. तिच्या पातिव्रत्याच्या बळावर जलंधर अजेय झाला आहे."

त्याच वेळीं वृंदाला एक वाईट स्वप्न पडलें. जलंधर एका रेड्यावर बसून दक्षिणेकडे जात आहे व त्याच्या राजधानीला आग लागली आहे. तिला अनेक अपशकुन पण झाले. ती घाबरून गेली व वेड्यासारखी उपवनांत पळूं लागली. ती अशी पळत असतां तिला एका झाडाखालीं म्हाताऱ्या मुनीचें सोंग करून बसलेला विष्णु दिसला. झाडावर दोन माकडें बसलीं होतीं.

वृंदानें विष्णूला मुनी समजून विचारलें– "मुनीश्वर! आपण आपल्या दिव्य दृष्टीनें पाहून सांगा कीं माझे पति जिवंत आहेत कीं नाहींत."

"शंकराच्या हातीं तुझ्या पतीचा वध झाला आहे." मुनि वेषधारी विष्णु म्हणाला.

वृंदा जास्तच भ्याली. म्हणाली– "मुनीश्वरा! आपण काय वाटेल तें करून माझ्या पतीला जिवंत करा!"

"मी आपली तपश्चर्या पणाला लावून तुझ्या पतीला जिवंत करतो." असें सांगून विष्णूनें शेजारच्या ओढ्यांतल्या डोहांत बुडी मारली व थोड्या वेळानें तो बाहेर निघाला तेव्हां तो जलंधरासारखाच होता. तो वृंदे-जवळ आला. वृंदेला तें कांहीं कळलें नाहीं. तिनें विष्णुलाच पति समजून आलिंगन केलें व अशा तऱ्हेनें तिचें पातिव्रत्य नष्ट झालें.

परंतु विष्णूनें आपली फसवणूक केल्याचें थोड्याच वेळानें वृंदेच्या लक्षांत आलें. म्हणून तिनें विष्णूला शाप दिला–"तूं मला असें फसविलें आहेस म्हणून तुला पत्नीविरह सहन करावा लागेल व माकडांच्या आश्र-याला रहावें लागेल." असा शाप देऊन तिनें चिता पेटवली व त्यांत प्रवेश करून भस्म होऊन गेली.

विष्णु निश्चेष्ट उभा राहून तें दृश्य पहात राहाला. तिकडे पत्नीचें पातिव्रत्यबळ पाठीशीं नसल्यामुळें जलंधराचें रक्षण होऊं शकलें नाहीं. त्याचा वध करण्यांत शंकराला यश मिळालें.

नंतर शिव पार्वती विष्णूकडे आले. वृंदाची चिता जळून जेथें थंड राख उरली होती तीवर त्यांनीं बिया टाकल्या. त्या जागीं तुळशी, आंवळा व मालतीचीं झाडें उगवलीं.



४९. [illegible]चें शिखर

प्वे (फ्रांस) नगराजवळचा डोंगर पूर्वी कधीं एक ज्वालामुखी होता. दगड वितळून गेल्यावर जो उरला तो हा एकटा डोंगर. एक हजार वर्षांपूर्वी याच्या शिखरावर २८९ फुट उंच असें एक प्रार्थनामंदिर बांधण्यांत आलें. चढून जायला एकंदर २६८ पायऱ्या आहेत.

